

UDK: 373.5 (497.6) "1878/1914"
Izvorni naučni rad

AUSTROUGARSKA TRGOVAČKA POLITIKA I OBRAZOVANJE: TRGOVAČKE ŠKOLE U BOSNI I HERCEGOVINI (1878-1914)

Amila Kasumović

Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za historiju,
Bosna i Hercegovina

Razvoj trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini nakon 1878. godine predstavljao je sastavni dio austrougarske trgovačke politike na ovom području. Autorica analizira osnovne intencije nove uprave u zemlji kada je u pitanju stručno školovanje vezano za trgovinu i oslikava položaj novootvorenih trgovačkih škola, koje nisu imale status srednjih škola, u bosanskohercegovačkom društvu. U fokusu istraživanja je bio i pristup obrazovanju stručnog trgovačkog kadra na ovim školama, kao i donekle nedefiniran stav organa uprave spram pitanja uloge koju su ove škole trebale odigrati u obrazovnom procesu općenito.

Ključne riječi: obrazovanje, trgovačka politika, trgovačke škole, trgovačke akademije, austrougarsko razdoblje, Bosna i Hercegovina

Pitanje školstva u Bosni i Hercegovini u razdoblju austrougarske uprave je više puta bilo predmetom istraživanja u stručnim i znanstvenim studijama.¹

---

¹ Navest ćemo samo neke od autora koji su se bavili ovim pitanjem: Pejanović Đ. 1953; Papić

U fokusu istraživanja su bile pojedine vrste škola, ali i školski sistem u širem kontekstu. Ipak, treba naglasiti da autori koji su posvetili pažnju analizi školstva u spomenutom razdoblju nisu težili prikazati školstvo s pozicija upravnih strategija ili različitih politika. Ukoliko je i zabilježen osvrt na austrougarsku obrazovnu politiku, on se može shvatiti kao rezultat jednostranog tumačenja navedene politike, koja je imala, kako se vjerovalo, cilj da okupiranu zemlju potčini i u ovom smislu. U ovom radu se, sasvim suprotno dosadašnjim historografskim rezultatima, nastoji staviti u fokus koncept školstva utkan u određenu politiku. Konkretno, težnja je pokazati intenciju Zemaljske vlade da, u sklopu trgovačke politike koju je postepeno kreirala u Bosni i Hercegovini, a koja se kretala trgom približavanja okupiranog područja Monarhiji, djelovala na podizanju trgovačkog kadra putem novoformirane trgovačke škole. Sasvim sigurno, takva strategija se, barem djelimično, preklapala i s obrazovnom politikom Zemaljske vlade.

Autori koji su pisali o trgovačkim školama u austrougarskom periodu uglavnom su se bazirali na objavljene izvore: zvanične izvještaje o upravi Bosnom i Hercegovinom, izvještaje škola i druge statistike. Njihova analiza školstva ostala je na razini utvrđivanja činjeničnog stanja: broj škola, broj učenika po razredima, utvrđivanje broja predmeta i sl. Ovaj rad je nastao na temelju neobjavljenih izvora, sačuvanih u fondovima Zemaljske vlade i Zajedničkog ministarstva finansija, koji nude dragocjen materijal za rekonstruiranje koncepta trgovačkog obrazovanja iza kojeg je stajala Zemaljska vlada. Zanimljivo je pratiti liniju kojom se kretala ideja o potrebi formiranja trgovačkih škola, njihove svrhe i doprinosa, ne samo obrazovanju općenito, nego i unapređenju ekonomskog stanja Bosne i Hercegovine.

Osnivanje trgovačkih škola

Na području Habsburške monarhije se, još u 18. stoljeću, počelo razvijati obrazovanje, koje je imalo za cilj unapređenje trgovine i obrta. Ono, međutim, nije držalo korak s brzim razvojem ekonomije i tehnike.² Moderno trgovačko školstvo se u Monarhiji počinje razvijati u vrijeme revolucije 1848. godine.³

M. 1972; Papić M. 1987; Ćurić H. 1983.

² Urbanitsch P. 1980. 91.

³ So darf in der Tat, trotz der weiter zurückreichenden Vorgeschichte, die Revolution von 1848 als die eigentliche Geburtsstunde der grundlegenden Erneuerung des österreichischen Bil-

Tada je otvorena prva strukovna škola na polju trgovine pod nazivom *Gremi-
alhandelsfachschule der Wiener Kaufmannschaft*. Kao što se može zaključiti iz
naziva škole, inicijativa za otvaranje škole ovog tipa je potekla od bečkih trgo-
vačkih krugova. Uskoro su se otvarale slične škole i u drugim dijelovima Mo-
narhije. Trgovačke strukovne škole, koje su u početku bile trogodišnje, nisu
nadoknađivale trgovački nauk, nego su ga samo upotpunjavale. Prva trgovač-
ka škola, koja je u potpunosti bila nadomjestak za trgovačku obuku, otvorena
je u Beču 1857. godine.⁴

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, koja se od 1878. godine našla u no-
vim državnim okvirima, treba naglasiti da je inicijativa za otvaranje trgovač-
kih škola dolazila uglavnom od organa uprave, a ne od određenih poslovnih
krugova, kao što je bio slučaj u ostatku Monarhije. Schmid je ocijenio da je
jedna od najvažnijih mjera okupacione uprave poduzetih u pogledu razvoja
trgovine bila upravo usavršavanje trgovačkog obrazovanja.⁵

U Tuzli je otvorena prva trgovačka škola u školskoj 1884/85. godini, ali je
ona u početku radila prema nastavnom planu i programu građanskih škola iz
Monarhije, pa je prema tome i bila imenovana građanskom školom.⁶ U ovu
školu se upisalo tek 14 polaznika. Ispostavilo se da “narod nije shvaćao zbog

---

dungssysteme betrachtet werden (...). Stachel P. 7. Tada je donesen i dokument naslovljen kao
Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich. Prema navedenom je
naredne godine bila izrađena *Osnova temeljnih pravilnih javnoga obučavanja za Hèrvatsku i
Slavoniu*. Više o tome: Švoger V. 2012. 313-314.

⁴ Tremel F. 1973. 384-385. Usp. Urbanitsch P. 1980. 92. U balkanskim zemljama, bez obzira
na njihov državno-pravni status, trgovinsko školstvo se počelo razvijati tek u posljednja dva
desetljeća XIX stoljeća. U Srbiji je Čeh Radovan Višek otvorio Privatnu beogradsku trgovačku
školu 1. maja 1881. godine, koja je bila pod državnim nadzorom i primala državnu subven-
ciju. Državna trgovačka škola je osnovana početkom 1892. godine (radilo se zapravo o bivšoj
Višekovoj školi koja je dobila status državne). Osamdesetih godina su u Srbiji osnovani i trgo-
vački kursevi ili trgovačke večernje škole. Čunković S. 1971. 181-182. i 184. Crna Gora, kao i
neka područja unutar Monarhije, kao što je bila Istra, nisu imali trgovačke škole do početka
XX stoljeća. Demarin M. 1978. i Delibašić R. 1980.

⁵ Schmid F. 1914. 565.

⁶ Škola je imala tri razreda. Stvarne troškove škole, kao i troškove smještaja je bila dužna sno-
siti općinska uprava, dok je Zemaljska vlada bila preuzela obavezu plaćanja nastavnog kadra.
Naredba ZVS od 10. aprila 1884. br. 7131. Službeni dodatak Školskog vjesnika, ur. Ljuboje
Dlustuš, I, 1879-1894, Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1894. 47. Džaja pogrešno navodi da su
ove škole već u narednoj školskoj godini postale četverogodišnje, i ne navodi izvor iz kojeg
crpi podatak. Džaja S. 2002. 78. Usp. Izvještaj o upravi BiH 1906. 156-157.

čega postoji zavod kojem je cilj opće obrazovanje bez specijalnog smjera”⁷ Stoga je Zemaljska vlada došla na ideju promijeniti namjenu ovog Zavoda te je on nešto kasnije dobio novi program i naziv trgovačke škole.⁸ Zemaljska vlada je u dopisu od 5. juna 1885. godine obavijestila Zajedničko ministarstvo finansija da je obavila pregovore s okružnim oblastima u Brčkom, Banja Luci⁹ i Mostaru o otvaranju trgovačkih škola u centrima spomenutih okruga. Ranije sastavljeni nastavni plan, predviđen za ove škole, bio je modificiran u skladu s uputama koje je dao dvorski savjetnik Ullrich.¹⁰ Tako su u 1885. godini otvorene još tri, a u narednoj godini nove četiri trgovačke škole (Sarajevo, Livno, Bijeljina i Bihać).¹¹ Travnik je svoju trgovačku školu dobio 1891, a Trebinje 1893. godine. Dakle, za svega sedam godina otvoreno je 10 trgovačkih škola.

Politika nove uprave na polju trgovačkog školstva nije prolazila bez kritika. Masarik je na zasjedanju austrijskih delegacija, održanom u Budimpešti 18. i 19. oktobra 1892. godine, oštro kritizirao ovakvu prosvjetnu politiku, uz konstataciju da u Bosni i Hercegovini ima suviše trgovačkih škola, kojima se prigovarao njihov “teoretski karakter”.¹² Određeni nedostaci u nastavi iz

⁷ *Školski vjesnik* – Stručni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, juli 1894. 1.

⁸ Papić M. 1972. 131-132. Usp.: Papić M. 1987. 356. Razlog što je ova građanska škola preimenovana u interkonfesionalnu nižu trgovačku školu treba tražiti u tome što se poslije jednogodišnjeg rada ove škole dalo primijetiti da opće obrazovanje koje ovakav zavod nudi ne odgovara potrebama stanovništva. Uz to se javila i potreba za moderniziranjem trgovine te je na koncu D. Tuzla dobila prvu trgovačku školu 1885. godine. Izvještaj o upravi BiH 1906. 156.

⁹ Trgovačka škola u Banja Luci je zatvorena 1897. godine budući da je bila otvorena realka.

¹⁰ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), zajedničko ministarstvo finansija (ZMF), 1885. br. 4483. (Nema košuljice. Samo je priložen dopis Zemaljske vlade upućen Zajedničkom ministarstvu finansija 5. juna 1885. br. 11.409). Tokom tri godine trajanja nastave u trgovačkim školama, učenici su se upoznavali s materijama iz 13 predmeta: 1. Religija, 2. Zemaljski jezik, 3. Njemački jezik, 4. Računanje, 5. Geografija i historija, 6. Prirodoslovlje, 7. Fizika, 8. Geometrija, 9. Krasnopis, 10. Prodaja, 11. Roba, 12. Mjenično pravo i 13. Korespondencija. Usp. Službeni dodatak Školskog vjesnika, I, 1879-1894. 57. i 128-134. Kao primjer kako se pristupalo izučavanju povijesti trgovine, navodimo udžbenik Edmunda Ullricha, profesora Kr. realne gimnazije i s njom spojene više trgovačke škole, Povijest svjetske trgovine srednjega vijeka za više trgovačke škole. Usp.: Ullrich E. 1899. Kada se radi o historiji kao predmetu, u programu Historije za trgovačke škole se posebno insistiralo na izučavanju historije Monarhije. Papić M. 1966. 25.

¹¹ Trgovačka škola u Sarajevu bila je otvorena u privatnoj zgradi preko puta hotela Evropa. Papić M. 1972. 136. Kruševac navodi da se nalazila na Marijin dvoru. Kruševac. T. 1960. 408.

¹² Papić M. 1987. 339. Papić je smatrao da je nova uprava imala sračunate političke ciljeve koje

pojedinih predmeta koji su se izvodili na trgovačkim školama u Bosni i Hercegovini navedeni su i u detaljnom izvještaju o inspekciji ovih škola, koje je početkom 1887. godine obavio generalni inspektor Spitzer uz prisustvo Vladinog savjetnika Dlustuša. Uglavnom je loše ocijenjena nastava iz zemaljskog jezika, gdje se ukazivalo na loš naglasak i nesigurnost koja se osjećala kod učenika u pogledu gramatike. Za neke predmete, kao što je matematika, bilo je ocijenjeno da bi se moglo raditi na većem broju primjera kako bi gradivo bilo jasno. Rad Trgovačke škole u Sarajevu je bio ocijenjen revnosnim, mada ni ostale škole nisu imale negativne ocjene.¹³ Zemaljska vlada je u tom momentu smatrala da bi se kvalitet nastave u trgovačkim školama podigao na višu razinu uvođenjem novoizdanih udžbenika, razmatranjem mogućnosti da se unaprijedi nastavni plan, te uvođenjem konferencije nastavnika, i kotarskih ili zemaljskih skupština nastavnika.¹⁴ Zajedničko ministarstvo finansija dalo je zeleno svjetlo Zemaljskoj vladi u dopisu od 20. septembra 1888. godine da se uvedu određene izmjene u nastavni plan za trgovačke škole te da se njegova modificirana verzija počne primjenjivati još u toku školske 1888/89. godine, budući da je ona tek počela.¹⁵ Iste godine se radio i Nacrt disciplinskog propisa za trgovačke škole u Bosni i Hercegovini.¹⁶

je posebno provodila preko sistema srednjih škola: vlast je brže, lakše i bezbolnije otvarala škole koje spremaju kadrove potrebne u zanatstvu, trgovini, građevinarstvu i sl. dok je teže otvarala gimnazije, jer su to bile škole kojima se otvarao put visokom školstvu. Papić M. 1966. 20. Ta kritika bi imala opravdanje za kasniji period austrougarske uprave. Međutim, u prvim godinama nakon okupacije, kada je trebalo energično raditi na podizanju ekonomskog života okupiranog područja, politika otvaranja trgovačkih, zanatskih i sličnih škola je itekako imala smisla. Osim toga, nedostajao je nastavni kadar koji bi mogao pokrivati nastavni proces u školama. Na području Monarhije je, prema statistici za školsku 1912/13, bilo 85 dvorazrednih škola; mnoge su bile otvorene u Češkoj i Donjoj Austriji. Urbanitsch P. 1980. 92.

¹³ ABH, Zemaljska vlada (ZVS), 1888. k. 59. š. 52/479. (Dopis Dlustuša Zemaljskoj vladi od 20. maja 1887. godine, uz protokole održanih konferencija povodom inspiciranja trgovačkih škola.)

¹⁴ ABH, ZVS, 1888. k. 59. š. 52/479. Kallayev dopis Zemaljskoj vladi od 21. februara 1888. On je prihvatio prijedlog Zemaljske vlade koji se ticao upotrebe novoizdatih udžbenika za trgovačke škole.

¹⁵ ABH, ZVS, 1888. k. 59. š. 52/486. br. 57.418. (Priložen je dopis Zajedničkog ministarstva finansija upućen Zemaljskoj vladi 20. septembra 1888.)

¹⁶ ABH, ZVS, 1889. k. 80. š. 52/71. br. 32.502. (Dokument sadrži dopise kotarske i okružne oblasti D. Tuzla u kojima se spominje prijevod nacrtu disciplinskog reda za trgovačke škole s njemačkog jezika. Ovaj nacrt je datiran na 29. april 1888). Gotovo dvadeset godina kasnije

Kako bi se olakšalo školovanje pojedincima, prije svega u finansijskom smislu, učenicima su dodjeljivane stipendije. One su mogle biti državne (iz zemaljskih ili općinskih sredstava) ili stipendije pojedinih organizacija i društava.¹⁷ U finansijskom izdržavanju škola učestvovala su općine. Ipak, općine svoje novčane doprinose nisu davale direktno u pojedine školske svrhe, nego su ih usmjeravale na Zemaljsku blagajnu, a Centralna uprava u Sarajevu ih je upotrebljavala prema namjeni.¹⁸

Bez obzira na kvalitet nastave trgovačkih škola i na njihovu recepciju u javnosti, ove škole su ipak predstavljale značajan korak na putu razvoja trgovačkog života zemlje, jer su utjecale na formiranje stručnog kadra, koji se kasnije mogao koristiti za različite vrste trgovinskog poslovanja. Bitno je naglasiti da je izgradnja trgovačkog kadra bila tek u povoju i da su ocjene o uspješnosti ili lošem principu rada trgovačkih škola bile, u najmanju ruku, ishitrene. Treba imati u vidu da je Bosna i Hercegovina dobila, po prvi put, sistematski vođeno i planirano obrazovanje trgovačkog kadra.

Prva reforma trgovačkih škola

Inicijativu da se učini nešto po pitanju reorganizacije deset trgovačkih škola na području Bosne i Hercegovine pokrenula je Zemaljska vlada u Sarajevu u aprilu 1894. godine. Ona je utemeljenje za ovu reorganizaciju pronašla još u relaciji inspektora trgovačkih škola od 5. augusta 1891. godine u kojoj je

---

nalazimo na primjenu "Disciplinarnih propisa za trgovačku školu" u slučaju gdje je nekoliko učenika trebalo biti isključeno iz nastavnog procesa trgovačke škole u Mostaru radi loših ocjena i vladanja. ABH, ZVS, 1907. k. 111. šifra 125-411. br. 110 202. (Zapisnik sjednice učiteljskog zbora od 19. 6. 1907).

¹⁷ Navodimo primjer *Gajreta*. Ovo društvo je u periodu od svog osnivanja, 1903, pa sve do 1913. godine stipendiralo 147 učenika koji su pohađali trgovačke škole. Statistika pokazuje da je broj Gajretovih stipendista konstantno rastao. Najviše dodijeljenih stipendija išlo je učenicima trgovačke škole u Sarajevu - 63, potom onima trgovačke škole u Travniku 31, Mostar 19, Bihać 17, Tuzla 8, Bijeljina 4 i Brčko 3. U ovu statistiku je uvršteno i 17 učenika koji su pohađali trgovačku školu u Zagrebu. Vidi: Kemura I. 1986. 113-114. Kada su u pitanju državne stipendije, kao primjer navodimo školsku 1905/1906. godinu gdje je na ime stipendija namjenjenih učenicima trgovačkih škola, za njih 32, utrošeno 4.760 kruna, što je 3,5 puta manje od sredstava utrošenih za stipendije učenika koji su pohađali velike gimnazije u Sarajevu, Mostaru i D. Tuzli. Općine su u istoj godini izdale 50 stipendija u vrijednosti od 4.690 kruna. Izvještaj o upravi BiH 1906. 161-162.

¹⁸ Izvještaj o upravi BiH 1906. 159.

oslikano stanje u ovim školama. Kako se može zaključiti iz prijepiske Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade, a koja je za cilj imala upravo rješavanje ovog pitanja, Zemaljska vlada je prvobitno namjeravala ići s proširenjem nastave u trgovačkim školama s tri na četiri razreda. U početnoj fazi razmatranja mogućnosti reorganizacije trgovačkih škola, Zemaljska vlada nije se ozbiljno bavila i pitanjem nastavnih planova i programa koji bi se odnosili na njih u slučaju da se bude išlo s produženjem nastave u trgovačkim školama s tri na četiri razreda.¹⁹ Tačnije, novi nastavni plan, koji je bio izrađen u te svrhe, nije odgovarao Zajedničkom ministarstvu finansija.

Navedeno ministarstvo je u svom dopisu od 12. augusta 1895. istaklo da je direktni cilj, kojem se težilo kroz trgovačko obrazovanje, bio podizanje tamošnjeg trgovačkog sloja kroz obrazovanje, s modernim trgovačkim uzancama u rutini obučениh individua. Indirektni cilj bi bio predstavljen kroz formiranje jednog sloja stanovništva koji bi bio uposlen u pomoćnoj službi različitih ureda, javnih zavoda te poduzeća, kao i kroz dobijanje učenika koji bi bili primljeni na Zavod za nastavno obrazovanje (Lehrerbildungsanstalt) i Tehničku srednju školu. Upravo iz tih razloga je bila istaknuta činjenica da se u novom nastavnom planu trebalo voditi računa o predmetima koji se vežu za trgovinu, pri čemu je bio ocijenjen kao negativan odnos prema nastavnom materijalu za trgovačku aritmetiku u novom planu, budući da je on bio reduciran u odnosu na raniji plan. Osim toga, mjenično i trgovačko pravo su u novom planu bili određeni kao samostalni predmeti. Zajedničko ministarstvo finansija je intenciju Zemaljske vlade da uvede novi plan za trgovačke škole protumačilo kao njenu želju da se trgovačke škole izjednače s nižim realkama.²⁰ To nije bilo u interesu Zajedničkog ministarstva finansija, jer trgovačke škole više ne bi bile trgovačke u pravom smislu riječi nego bi bile bliže nižim podrealkama (minderer Unterrealschulen).²¹ Postavljalo se i pitanje materijalnih mogućnosti za

¹⁹ ABH, ZMF, 1896. br. 1093. (U prilogu je dopis Zemaljske vlade upućen Zajedničkom ministarstvu finansija 20. januara 1896.) Iz tog dopisa možemo hronološki rekonstruirati slijed postupaka Zemaljske vlade u reorganizaciji trgovačkih škola.

²⁰ ABH, ZMF, 1895. br. 9109. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 12. august 1895).

²¹ Odmah na početku treba naglasiti da trgovačke škole nisu bile srednjoškolske ustanove, nego su programski više odgovarale nižim gimnazijama. Papić M. 1987.a. 19. Budući da je broj gimnazija u početku bio neznatan, učitelji koji su bili angažirani pri trgovačkim školama rangirani su kao srednjoškolski učitelji. Do promjene je došlo 1903/ 1904. Vidi: Džaja S. 2002. 114.

reorganizaciju trgovačkih škola. Iz svih navedenih razloga bila je upućena molba prema Zemaljskoj vladi da izradi novi plan za četverogodišnje trgovačke škole te da ga podnese na odobrenje.²² Zemaljska vlada je bila svjesna činjenice da se nije posvetilo dovoljno pažnje novom nastavnom planu u smislu njegove kompatibilnosti s postavljenim ciljevima trgovačkih škola. Međutim, istovremeno je i dalje zagovarala svoje stanovište koje je, kako smo prethodno mogli vidjeti, donekle kritiziralo Zajedničko ministarstvo finansija, da treba podjednako raditi na kvaliteti nastave iz općeobrazovnih, ali i iz tzv. merkantilnih predmeta. Pri tome je nastava iz određenih predmeta, kao što su zemaljski i njemački jezik, geometrija i aritmetika, trebala u budućnosti biti povećana za određeni broj sati. Zemaljska vlada je to smatrala neophodnim s obzirom na činjenicu da se u nastavi na njemačkom jeziku od abiturienata (maturanata), od kojih preovladavajući dio kod svog pristupanja u trgovačke škole nije donosio ni najmanje znanje njemačkog jezika, tražilo samostalno sastavljanje trgovačkih pisama na ovom jeziku. U nastavi na zemaljskom jeziku se od učenika trgovačkih škola tražio jednak uspjeh kakav se tražio od abiturienata u realkama i gimnazijama.²³ S druge strane, bila je izražena tendencija da se i kod grupe predmeta vezanih za trgovinsku izobrazbu postigne onaj nivo u nastavi kakav je već bio dostignut u dvogodišnjim trgovačkim školama u austrijskom dijelu Monarhije. S tim u vezi, ipak se isticalo da u trgovačke austrijske škole dolaze učenici koji su imali određeno predznanje i odlično opće obrazovanje, za razliku od učenika u trgovačkim školama u Bosni i Hercegovini koji su u ove škole stizali nakon završena četiri razreda osnovnih škole, te je i u toj činjenici Zemaljska vlada pronalazila argument da se u reorganiziranim trgovačkim školama povede više računa o općeobrazovnim predmetima. Takozvani merkantilni predmeti su se trebali izučavati u “novom ruhu”, odnosno uz dosta kvalitetniji pristup nego što je to bio slučaj u ranijim godinama. Nastavno gradivo je trebalo doživjeti izvjesno rasterećenje, što bi otklonilo i površnost u pristupu određenim temama.²⁴ Velika prednost trebala se dati izučavanju mjeničnog i trgovinskog prava, kojima bi se u novom nastavnom planu posvetila posebna pažnja. Razmatrala se mogućnost

²² ABH, ZMF, 1895. br. 9109.

²³ ABH, ZMF, 1896. br. 1093. (U prilogu je dopis Zemaljske vlade upućen Zajedničkom ministarstvu finansija 20. januara 1896.)

²⁴ Isto.

uvođenja po dva sata sedmično mjeničnog i trgovinskog prava u četvrtim razredima reorganiziranih trgovačkih škola. Predviđeno uvođenje ovih predmeta bi bilo omogućeno ako bi se smanjio broj nastavnih sati iz nekih drugih predmeta, kao što su historija i slično. Kada je u pitanju predmet Prodaja, u praksi koja je vladala u trgovačkim školama do 1896. godine bilo je da se ovaj predmet izučava u trećem razredu, i to dva sata sedmično u prvom semestru i jedan sat sedmično u drugom semestru, što je godišnje u prosjeku davalo čas i pol po sedmici. Novi nastavni plan predviđao je tri sata sedmično iz ovog predmeta na godišnjem nivou. Time se slala jasna poruka koliko je ovaj predmet bio bitan za nove-stare trgovačke škole. Za komercijalne predmete je Zemaljska vlada tvrdila da ne treba raditi samo na intenzivnijoj obradi nastavnih materijala vezanih za ove predmete, nego i na generalnom podizanju nivoa nastave iz njih.²⁵

Zemaljska vlada je podnijela Zajedničkom ministarstvu finansija 20. januara 1896. godine dopunjeni i nešto izmijenjeni Nastavni plan za trgovačke škole u Bosni i Hercegovini. Uz odobrenje ovog plana, Zemaljska vlada je molila da se s njegovom upotrebom počne u prvim razredima već od drugog semestra školske godine koja je bila u toku. Zajedničko ministarstvo finansija je uskoro odobrilo i novi Nastavni plan i njegovo skoro uvođenje u trgovačke škole.²⁶ Dopisom od 14. augusta 1896. godine, br. 90.442, Zemaljska vlada je obavijestila sve podređene oblasti da će se novi Nastavni plan za trgovačke škole početi koristiti već u tekućoj školskoj godini u prvim razredima.²⁷

Interesantno je istaći i da je u ovom periodu Zemaljska vlada izrazila određenu zabrinutost zbog konfesionalne slike trgovačkih škola u okupira-

²⁵ Da bi potkrijepila svoje tvrdnje, Zemaljska vlada se pozivala na statističke podatke koji su ukazivali na to da 32,88% abiturienta bosanskohercegovačkih trgovačkih škola postane dijelom trgovačkog sloja, dok 41,89% odlazi na dalje školovanje u nastavnom zavodu i tehničkoj školi. ABH, ZMF, 1896. br. 1093. (U prilogu je dopis Zemaljske vlade upućen Zajedničkom ministarstvu finansija 20. januara 1896).

²⁶ ABH, ZMF, 1896. br. 1093. (U prilogu je dopis Zemaljske vlade upućen Zajedničkom ministarstvu finansija 20. januara 1896).

²⁷ ABH, ZMF, 1896. br. 11.381. (Prilog: Zemaljska vlada – Podređene oblasti, 14. august 1896). Novi Nastavni plan je podrazumijevao sljedeće predmete: Vjeronauku, Zemaljski jezik, Njemački jezik, Zemljopis, Povijest, Matematiku, Prirodopis, Fiziku, Anorgansku hemiju, Nauku o robi, Tehnologiju i organsku hemiju, Geometriju i geometrijsko crtanje, Prostorno crtanje, Krasnopis, Knjigovodstvo, Trgovačko knjigovodstvo, Nauku o trgovini i nacionalnu ekonomiju, Trgovačko i mjenično pravo. Usp. Izvještaj o upravi BiH 1906. 157.

nom području. Naime, posebna zabrinutost je iskazana zbog tendencije da se smanjuje broj učenika muslimana, iako je bila pokrenuta inicijativa na različitim nivoima vlasti da se bogatim muslimanima sugerira školovanje njihovih sinova na školama koje bi im mogle donijeti "realno znanje".²⁸ Usprkos svemu poduzetom, i u narednom periodu je bilo evidentno da je broj muslimanskih učenika znatno manji u odnosu na pravoslavne i rimokatolike.²⁹

Treba dodati još da je Naredbom Zemaljske vlade od 7. marta 1895. određen izgled formulara za vođenje dnevnika u ovim školama, a Naredbom od 4. oktobra iste godine objavljena naučna osnova za pravoslavnu vjeronauku koja se, između ostalog, trebala održavati i u trgovačkim školama.³⁰

Praksa je pokazala da bi se nastavni proces u trgovačkim školama mogao značajno unaprijediti što bi za posljedicu imalo i stvaranje stručnijeg trgovačkog kadra. Zemaljska vlada je nastojala, usprkos protivljenju Zajedničkog

²⁸ ABH, ZMF, 1896. br. 2204. U 1894. godini je od ukupno 500 učenika na deset trgovačkih škola u zemlji bilo 34 muslimana, 246 pravoslavnih, 168 katolika, 47 Jevreja i 5 ostalih. Otvaranjem trećeg razreda na trgovačkoj školi u Trebinju 1895. godine, pojavio se jedan razred više u odnosu na prethodnu godinu. Tako je u školskoj 1895/96. godini bio ukupno 541 učenik na svim trgovačkim školama, od čega je bilo 28 muslimana, 259 pravoslavnih, 198 katolika, 49 Jevreja i ostalih. Od naroda koji su živjeli na području Monarhije, prema statistici za školsku 1910/11. godinu, Nijemci, Česi, Italijani i Mađari su prednjačili u pohađanju trgovačkih škola, dok je, npr., kod Poljaka, Rutena, Srba, Hrvata i Slovenaca prednost davana gimnazijama. Katus. L. 1980. (Tabela 52) 483. Činjenica da je veoma malo Rumuna u Bukovini posjećivalo trgovačke škole djelovala je obeshrabrujuće na vođe rumunskog nacionalnog pokreta, koji su htjeli stvoriti jaku, nacionalno svjesnu, srednju klasu. Hitchins. K. 1980. 622.

²⁹ U prilog navedenom svjedoče sljedeće brojke: u školskoj 1900/01. godini bilo je ukupno 738 učenika u trgovačkim školama (od toga 61 musliman, 280 pravoslavnih, 309 rimokatolika, 82 Jevreja i 6 ostalih vjera). Naredne školske godine je statistika pokazivala da od 667 učenika ima 76 muslimana, 274 pravoslavna, 250 rimokatolika, 62 Jevreja i 5 ostalih. U 1902/03. školskoj godini ukupan broj učenika u trgovačkim školama je iznosio 672. U ovoj godini je zabilježen najveći broj muslimanskih učenika, njih 94, dok je bilo 252 pravoslavna, 254 rimokatoličkih, 66 jevrejskih i 6 učenika ostalih konfesija. Međutim, već naredne školske 1903/04. godine stanje se vratilo na staro: od 669 učenika, na muslimane je otpadalo 79, na pravoslavne 265, na rimokatolike 261, na Jevreje 55 te na ostale konfesije 9. Za 1904/05. je zabilježeno sljedeće stanje: ukupno 754 učenika (79 muslimana, 290 pravoslavnih, 310 rimokatolika, 65 Jevreja i 10 pripadnika ostalih vjera). Izvještaj o upravi BiH 1906. 158. Muslimani su zazirali od svjetovnog obrazovanja iz straha da isto ne dovede do urušavanja moralnih vrijednosti koje su njegovali i ne uništi tradiciju koju su čuvali i prenosili na mlađe naraštaje. Čurić H. 1983. 288.

³⁰ *Službeni dodatak Školskog vjesnika*, ur. Ljuboje Dlustuš, II, 1895. Sarajevo, Zemaljska štamparija. 1895. 11. i 26.

ministarstva finansija, forsirati unapređenje nastavnog procesa trgovačkih škola na dva nivoa: onaj osnovni, stjecanje znanja iz merkantilnih predmeta, podrazumijevao je da se nastava iz navedenih predmeta modernizira, dok je drugi, tek nešto kasnije potenciran, podrazumijevao insistiranje na kvalitetnoj nastavi i iz općeobrazovnih predmeta. Ovdje je potrebno podvući da je Zemaljska vlada nastojala formirati trgovački kadar u zemlji, ali i utjecati na obrazovanje jednog sloja društva koji bi bio aktivan u pomoćnim službama različitih institucija. Tako je prvobitna ideja da bi trgovačke škole u perspektivi značile izgradnju trgovačkog sloja i posljedično razvoj trgovine u Bosni i Hercegovini evoluirala do ideje da bi ove škole mogle odigrati značajniju ulogu u potpunom društvenom razvoju zemlje.

Nova reforma

a. Važnije izmjene u organizaciji i radu trgovačkih škola

Vrijeme je pokazalo da, iako je u zemlji postojao značajan broj trgovačkih škola, one nisu zadovoljavale potrebe lokalnog stanovništva, koje je u novonastalim okolnostima težilo ka tome da budući naraštaji steknu bolje obrazovanje, kakvo su npr. nudile realke i gimnazije, te osiguralo vlastitu budućnost putem činovničke službe.³¹

Relativno loš glas koji je pratio trgovačke škole ponukao je Zemaljsku vladu da poduzme određene korake kako bi se postojeća situacija izmijenila. Prvi korak je podrazumijevao organiziranje stručne konferencije, koja je trebala razmatrati pitanje moguće reforme trgovačkih škola, a koja je održana u Sarajevu 9. i 10. jula 1906. godine.³² Na dnevnom redu su se našla svega tri

³¹ Ovakva tvrdnja je više puta iznesena u izvorima koji su nama bili dostupni i argumentirana je istraživanjima Zemaljske vlade na terenu. Nije nam, stoga, jasno na osnovu kojih pokazatelja je Mitar Papić zaključio da je vladalo prilično interesiranje za ove škole. Papić M. 1972. 136. Osim toga, isticano je kako su apsolvenci trgovačkih škola praktično djeca, koja u vrijeme završetka izobrazbe na Trgovačkoj školi imaju svega 15-16 godina i nisu spremni da nađu pravi posao nakon što su primili svjedodžbu. ABH, Sabor (S). 1910-1911, Zapisnici sjednica Budžetskog odbora, XI-3. Sjednica održana 1. decembra 1910. O ovome je na istoj sjednici govorio predstojnik administrativnog odjela.

³² Konferenciji su prisustvovali: Ludwig von Thalloczy, delegiran ispred C. i kr. zajedničkog ministarstva, Georg Treščec kao predsjedavajući, Vladin savjetnik Ljuboje Dlustuš, direktor Tehničke srednje škole Lukas Karaman, dogradonačelnik dr. Vladislav Nieć, okružni školski inspektori Georg Mihalić i Simon Mandić, direktori trgovačkih škola Gligo Pletikosić, Emil

pitanja: 1. Odgovaraju li bosanskohercegovačke trgovačke škole zadaći izobražavanja trgovaca? 2. Je li dosadašnji Nastavni plan ovih škola bio pogodan da zadovoljavajuće izvrši ovu zadaću? i 3. Prema kojim principima bi trebale biti reformirane ove škole? Referent Schäffer je otvorio Konferenciju izlaganjem koje je trebalo dati uvid u postojeće stanje u trgovačkim školama te ponuditi odgovore na tri postavljena pitanja. Njegovo izlaganje je imalo uglavnom afirmativan karakter, budući da su više isticane prednosti nego nedostaci postojećeg trgovačkog obrazovanja.³³ Tako je tvrdnji da je u trgovačkim školama nastava iz njemačkog i zemaljskog jezika te iz geografije i historije na veoma niskom nivou suprotstavio argument da je nastava dosta kvalitetnija na polju prirodnoznanstvene, matematičko-tehničke i trgovačke grupe predmeta. Istakao je i činjenicu da u Sarajevu, Mostaru i D. Tuzli, pored postojanja srednjih škola, vlada veliki interes za trgovačke škole³⁴ (ali je zato zaboravio spomenuti da je odziv u ostalih šest mjesta, gdje su ove škole postojale, bio relativno loš!) te snagom statističkih podataka pokušao uvjeriti prisutne kako apsolvanti trgovačkih škola sve više iskazuju tendenciju da za budući poziv biraju upravo trgovački poziv, spram upisa na neke druge zavode ili biranja činovničke službe.³⁵ Referent je Nastavni plan prema kojem su radile trgovačke škole ocijenio

---

Franz, Petar Miletić i Andrija Pordušić i nastavnik Trgovačke škole Martin Mesić. Referent je bio inspektor trgovačkih škola Alexander Schäffer.

³³ Uvid u zapisnike sjednica učiteljskog zbora trgovačke škole u Mostaru iz 1907. ne ostavlja dojam da su učenici bili posebno uspješni u učenju. Slab uspjeh u pojedinim razredima se navodi na svakoj sjednici uz različite interpretacije takvog stanja: uspjeh je slabiji u martu i aprilu jer su učenici često izostajali sa nastave (neki svojevrijedno, a neki radi bolesti), ponekad je isticana lijenost đaka, a ponekad neuvjetan prostor i prenapučenost učionica, dok ima i sljedećih opaski za slab uspjeh: "(...) sastao (se) u ovom razredu loš materijal, što neki odviše izostaju, što ih ima takovih, koji svojim hrgjavim vladanjem loše uplivišu i na onu djecu, koja bi inače mogla uspjevati (...)". ABH, ZVS, 1907. k 111. šifra 125-411. br. 204.990. 152 982. i 100 517.

³⁴ Zemaljska vlada je izneseni stav temeljila na anketi koju je provela u vrijeme kada se govorilo o reorganizaciji trgovačkih škola. Anketa je pokazala da su škole ovog tipa neophodne u gradovima kao što su Sarajevo, Mostar i D. Tuzla.

³⁵ ABH, ZMF, 1910. br. 6325. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 19. maj 1910). Protokol održane konferencije nalazi se priložen uz ovaj predmet. Predmet sadrži i druge, interesantne priloge koji se odnose na raniji vremenski period. U statistici koju je Schäffer spomenuo kod biranja poziva apsolvantata trgovačkih škola, susrećemo se sa sljedećim brojkama: u periodu od 1892/93. do 1894/95. je od 222 absolventa, trgovinu kao budući poziv, izabralo svega njih 73, tj. 32,88%, a čak 50% studij na zavodima nekomercijalnog smje-

kao pogodan, uz opasku da bi se, eventualno, mogao donekle modificirati i kao takav primjenjivati na trgovačkim školama. Pred prisutne je postavio i dilemu: da li bi reforma trgovačkih škola značila ukidanje ovih škola u pojedinim mjestima i da li bi se postojeće škole trebale preobraziti tako da se neke sa četiri svedu na tri razreda, dok bi se drugima dodalo još jedno godište?

Nakon Schäfferovog izlaganja razvila se diskusija u kojoj su svi direktori trgovačkih škola podržali stanovišta iznesena u referatu, dok je Thalloczy, s druge strane, ipak, istakao činjenicu da trgovačke škole u zemlji nemaju jednako dobre rezultate po pitanju posjećenosti te da bi neke od njih trebalo i ukinuti.³⁶ Budući da je predstavnik Zajedničkog ministarstva finansija bio nešto drugačijeg uvjerenja od ostalih učesnika Konferencije, nisu doneseni neki usaglašeni zaključci o tome šta bi se uistinu trebalo poduzeti po pitanju reforme trgovačkog obrazovanja. Usprkos činjenici da ova Konferencija nije dala usaglašene rezultate, Zajedničko ministarstvo finansija je smatralo da je ona, ipak, ponudila materijal koji, kombiniran s ostalim informacijama, može odrediti pravac u kojem bi se reforma trgovačkih škola trebala odvijati. Reforma je ocijenjena kao neminovna, budući da je bio slab interes za upis u trgovačke škole i da je zemlji trebao odgovarajući trgovački kadar.³⁷ Kao i

---

ra. U godinama 1903/04. i 1904/05. je od 153 apsolventa njih 85 izabralo trgovinu i zanat, tj. 55,55%, studij na zavodima nekomercijalnog smjera njih 36, tj. 23,53%, javnu i privatnu službu njih 17, tj. 11% i službu diurniste njih 7, tj. 4,58%.

³⁶ ABH, ZMF, 1910. br. 6325. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 19. maj 1910). Thalloczy je na kraju sumirao šta bi se po pitanju reforme trgovačkog školstva moglo učiniti: 1.) u Sarajevu bi trebalo osnovati višu trgovačku školu s tri razreda; 2.) trgovačke četverogodišnje škole koje trenutno postoje u Sarajevu, Mostaru i D. Tuzli bit će zadržane uz odgovarajuću preobrazbu; 3.) u Brčkom i Trebinju bi trebalo uzeti u razmatranje osnivanje viših dječaćkih škola s tri razreda; 4.) trgovačke škole u Bihaću, Livnu i Bijeljini bi se trebale preobraziti u nastavne zavode s praktičnim trgovačkim, zanatskim ili agronomskim karakterom; 5.) trgovačku školu u Travniku treba napustiti i osnovati neku praktičnog usmjerenja.

³⁷ O slabom pohađanju pojedinih trgovačkih škola izvještava inspektor Schäffer i 1907. godine. Te godine je trgovačku školu u Brčkom pohađalo svega 55 učenika: I. razred 21, II. 13, III. 13 i IV. 8. Slično je bilo i u Bijeljini gdje je u III. bilo svega 9, a u IV. razredu 4 učenika (njima su naknadno pridodana i dva učenika koja su prije pohađala trgovačku školu u Sarajevu). Jedinu svijetlu tačku je predstavljao prvi razred koji je pohađalo 25 učenika i to su uglavnom bila djeca bijeljinskih stanovnika koji su se bavili trgovinom i obrtom. ABH, ZVS, 1907. k. 110. šifra 125-7. br. 77621. S druge strane, u Mostaru nije bilo sličnih problema. Krajem školske 1906/1907. godine broj učenika upisanih u sva četiri razreda je varirao između 102 i 108, da bi naredne školske godine ovu školu pohađala 122 učenika. ABH, ZVS, 1907. k. 111. šifra 125-411. br. 45435, 63863, 100517, 110202, 158585.

u prethodnoj reformi, i ovaj put se isticalo da konfesionalni sastav učenika trgovačkih škola ne zadovoljava i da je suviše mali broj muslimanske djece.³⁸

Zemaljska vlada je bila pozvana da izradi organizacijski statut za planirane trgovačke stručne škole i kurseve, kao i za proširene osnovne škole, te sastavi nastavni program i izradi regulativu za plate nastavnog osoblja, pregovara sa zainteresiranim krugovima u zemlji u vezi s njihovim doprinosom trgovačkim školama i podnese prijedlog troškova potrebnih da se realizira projekat reforme trgovačkih škola.³⁹ Sav potrebni materijal vezan za ovaj projekat trebalo je dostaviti dvorskom savjetniku (Hofrat) Treščecu u Beč. Reforma trgovačkih škola je vremenom dobila jasne obrise pa je Zemaljska vlada u maju 1908. podnijela molbu Zajedničkom ministarstvu finansija da sa 1. septembrom iste godine provedu naredbe koje su se ticale: 1) sukcesivnog napuštanja tada postojećih četverogodišnjih trgovačkih škola; 2) aktiviranja petorazrednih trgovačkih stručnih škola u Sarajevu, Mostaru i Tuzli; 3) aktiviranja prvog razreda više dječanske narodne škole u Bihaću; 4) aktiviranja petog godišta proširenih narodnih škola u Trebinju, Travniku, Livnu, Brčkom, Bihaću i Bijeljini.⁴⁰ Burian je odobrio sve predviđene naredbe uz opasku da će

³⁸ Inspektor Schäffer je, nakon provedene inspekcije škola u martu 1907, naglašavao kako u trgovačkoj školi u Brčkom broj muslimanskih učenika opada. Nadao se da bi ta nepovoljna situacija mogla biti prevaziđena naredne školske godine budući da je otvaranjem IV. razreda ruždije veći broj učenika stekao pravo da se prijavi na školovanje u trgovačkim školama. Činjenicu da mali broj muslimanske djece pohađa bijeljinsku trgovačku školu, Schäffer je tumačio općom atmosferom u tuzlanskom okrugu, te običajem muslimanskih stanovnika da djecu ne šalju i u osnovnu školu. ABH, ZVS, 1907. k. 111. šifra 125-411. br. 45435, 63863, 100517, 110202, 158585. Početkom 1911/1912. školske godine upisalo se na trgovačke škole u cijeloj zemlji ukupno 1193 učenika. Kraj godine je dočekalo njih 1047, a od toga svega 181 musliman. Čurić H. 1983. 297.

³⁹ ABH, ZMF, 1908. br. 5945. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 29. septembar 1908. Obiman predmet koji sadrži više različitih dokumenata). U navedenom predmetu je priložen dopis Zajedničkog ministarstva finansija upućen Zemaljskoj vladi 24. aprila 1907. br. 5357, u kojem je navedena ocjena održane konferencije o reformi trgovačkog školstva. Tu je navedeno još i da bi trgovačke škole nakon preobrazbe trebale biti subvencionirane iz zemaljskih sredstava, ali da bi u njihovom finansijskom izdržavanju trebali učestvovati i trgovci, kreditni instituti, općine i sl. Škole bi, također, mogle obezbijediti i vlastite prihode ako bi se uvela školarina.

⁴⁰ ABH, ZVS, 1908. br. 73.747. (Prilog: Zemaljska vlada – Zajedničko ministarstvo finansija, 1. maj 1908). Isti dokument je priložen i u fondu ZMF pod br. 5945.

V. i VI. razredi narodnih škola⁴¹ služiti kao pripremni razredi za trirazredne trgovačke stručne škole koje će postojati u Sarajevu, Mostaru i D. Tuzli, tako da će ove škole imati ukupno pet razreda. Tražila se dorada Statuta budući da je Zemaljska vlada u njemu koristila naziv petorazredne trgovačke škole za zavode u Sarajevu, Mostaru i Tuzli, što nije odgovaralo realnoj slici stvari, jer su ovi zavodi imali dva pripremna i tri stručna razreda. Bilo je predloženo da se ostavi naziv trgovačke stručne škole. Za predočeni nastavni plan nije bilo sugestija.⁴² Zadatak ovih škola bio je pružiti teorijsko i praktično obrazovanje budućim trgovcima koji su zaposlenje mogli potražiti u srednjim i malim trgovinama i kontoarima.⁴³

U konačnici, trgovačke stručne škole su podrazumijevale zavode u kojima se nastava iz općeobrazovnih predmeta izvodila u dva pripremna razreda, a specijalno obrazovanje stjecalo u tri stručna razreda (II+III). U I. stručni razred su se mogli upisati učenici koji su završili II. pripremni razred trgovačke stručne ili neke druge škole (realka ili gimnazija), kao i oni koji su završili VI. razred proširene narodne škole. Učenici su bili dužni platiti prijemnu pristojbu od 3 K i školarinu od 5 K po semestru.⁴⁴ Bilo je dozvoljeno da se na ovim zavodima upošljava nastavni kadar iz prijašnjih četverogodišnjih trgovačkih škola.⁴⁵

Zemaljska vlada je već u septembru krenula s realizacijom projekta reforme trgovačkih škola. Učenici koji su bili zainteresirani za pohađanje nastave na trgovačkim stručnim školama bili su primani u I. pripremni razred.⁴⁶ U Sa-

⁴¹ Proširene narodne škole su podrazumijevale četverogodišnje škole na koje su dodana dva godišta: V. i VI, a služila su za dalje obrazovanje učenika koji su završili osnovnu školu, ali svoje obrazovanje nisu htjeli nastaviti na nekoj srednjoj školi. *Glasnik zakona i naredaba za BiH*, 1908. 465.

⁴² ABH, ZMF, 1908. br. 5945. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 29. septembar 1908). Zemaljska vlada je 20. oktobra 1908. izdala Naredbu o osnivanju trgovačkih stručnih škola u Bosni i Hercegovini. u: *Glasnik zakona i naredaba za BiH*, 1908. 457-460.

⁴³ Pejanović Đ. 1953. 163.

⁴⁴ Prema Naredbi Zemaljske vlade od 8. 2. 1907. godine, br. 178979 ex 1906, na trgovačkim školama su bili ukinuti prijemni ispiti.

⁴⁵ *Glasnik zakona i naredaba za BiH*, 1908. 457-460.

⁴⁶ Otvoren je ne samo i pripremni razred, već je odmah za II. i III. razred trgovačkih škola starog sistema za školsku 1908/1909. određena prelazna nastavna osnova tako da II. razred starog sistema odgovara II. pripremnom razredu novog sistema, a III. razred starog sistema I. stručnom razredu novog sistema. Izvještaj o upravi 1907. 58.

rajevu je posebno bio dobar odziv novih kandidata, tako da je Zemaljska vlada morala tražiti dozvolu od Zajedničkog ministarstva finansija za formiranje i trećeg odjeljenja.⁴⁷ Odmah se krenulo i s naplaćivanjem tzv. prijemnih taksi (Aufnahmtaxe) i školarine.⁴⁸

Kada su bile u pitanju trgovačke škole koje su postojale u Trebinju, Travniku, Livnu, Bihaću, Bijeljini i Brčkom, reforma je donekle kasnila. Zemaljska vlada je saslušala prijedloge koji su stizali od strane općinskih predstavništava ovih mjesta, a koji su u svim mjestima, osim u Bihaću, gdje se tražilo osnivanje gimnazije, bili saglasni s tim da s obzirom na to da se ne mogu osnovati srednje škole u tim mjestima, mogu biti zadržane trgovačke škole, ali u takvoj formi da se iz njih može preći na realke.⁴⁹ Zemaljska vlada je i dalje insistirala da se trgovačke škole u ovim mjestima nazivaju četverorazrednim, dok su se one u Sarajevu, Mostaru i Tuzli trebale nazivati petorazrednim trgovačkim školama. Zajedničko ministarstvo finansija je u navedenim mjestima odobrilo osnivanje trgovačkih škola koje bi se sastojale iz dva pripremna i dva stručna razreda, a koje su trebale raditi prema odgovarajućem nastavnom planu (za prva dva pripremna razreda mogao se upotrebljavati Nastavni plan koji je bio važeći za pripremne razrede trgovačkih stručnih škola u Sarajevu, Mostaru i Tuzli). Najbitnije je ipak istaći da je dotično Ministarstvo dalo odobrenje da apsolvanti pripremnih razreda ovih škola, pod pretpostavkom zadovoljavajućeg uspjeha, mogu preći u realke te da apsolvanti novih trgovačkih škola

⁴⁷ ABH, ZMF, 1908. br. 11.948. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 2. oktobar 1908). Aktiviranje trećeg odjeljenja je ocijenjeno kao neminovno, budući da se za prijem u I. pripremni razred prijavio 121 kandidat. Zahtjev Zemaljske vlade je odobren.

⁴⁸ ABH, ZMF, 1908. br. 13.351. (Nema košuljice. Priložen je dopis Zemaljske vlade od 17. oktobra 1908).

⁴⁹ ABH, ZMF, 1910. br. 6325. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 19. maj 1910). Priložen je dopis Zemaljske vlade upućen Zajedničkom ministarstvu finansija od 4. maja 1910. br. 73801. Uz njega ide i tzv. *Motivenbericht* u kojem su razmatrane molbe koje su pristizale iz šest spomenutih mjesta. Istaknuta je činjenica da budućnost trgovačkih škola u ovim mjestima, u smislu njihove prihvaćenosti kod lokalnog stanovništva, zavisi i od toga hoće li polaznicima ovih trgovačkih škola biti omogućeno da se mogu prebaciti ili dalje nastaviti školovanje na nekim drugim zavodima (prije svega na novoorganiziranim trgovačkim stručnim školama u Sarajevu, Mostaru i Tuzli, u zemlji postojećim zanatlijskim školama, u zemlji postojećim realkama, u Monarhiji postojećim i ovdje eventualno u budućnosti aktiviranim višim trgovačkim školama-trgovačkim akademijama i ovdašnjem zavodu za izobrazbu učitelja).

moгу biti primljeni u prvu godinu nastavnih zavoda za izobrazbu.⁵⁰

Postepeno napuštanje starog sistema školovanja trgovačkog kadra je podrazumijevalo da IV. razred starih trgovačkih škola postoji još samo u školskoj 1910/1911. godini, a nakon toga bi u potpunosti stari način školovanja bio napušten.⁵¹ Međutim, čini se da je postojala intencija u ljeto 1910. godine, nakon što se tri godine radilo po izmijenjenom Nastavnom planu, da se ne formira treći razred trgovačkih škola.⁵² Tada su Zemaljskoj vladi pristigle molbe “iz svih mjesta” da ove škole ipak opstanu te je ubrzo urađen novi Nastavni plan za trgovačke škole. Spomenutih šest trgovačkih škola su i dalje trebale imati četiri razreda i bile su uglavnom prepuštene životarenju. Njihovi nastavni planovi su se trebali izraditi tako da se što više približe petogodišnjim trgovačkim stručnim školama (zapravo su bili identični za prva dva razreda).⁵³ Zemaljska vlada je 8. oktobra 1912. izdala Naredbu pod br. 238.015, kojom se trebalo riješiti pitanje nastavne osnove za četverogodišnje trgovačke škole, i to na takav način da se svaka škola posebno izjasni, u skladu s mjesnim prilikama i stečenim iskustvom, na koji način bi trebalo preraditi nastavnu osnovu kako bi nastava trgovačke škole odgovarala prilikama mjesta u kojemu se škola nalazi. Naglasak je bio na reviziji onih predmeta koji se prema postojećoj nastavnoj osnovi “nastavljaju u koncentričnim krugovima”; postavljalo se pitanje po-

⁵⁰ ABH, ZMF, 1910. br. 6325. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 19. maj 1910). Primijećeno je jedino da se ne može održati naziv “četverogodišnje” za trgovačke škole u Travniku, Trebinju, Livnu, Bihaću, Bijeljini i Brčkom, odnosno “petogodišnje” trgovačke škole za one u Sarajevu, Mostaru i Tuzli, budući da su prva dva razreda bila pripremljena i ticala su se općeg, a ne trgovačkog obrazovanja. Stoga je sugerirano da se prve nazivaju jednostavno trgovačke, a druge trgovačke stručne škole. Nije nam jasno jedino zašto su općine, čiji su zahtjevi u suštini bili zadovoljeni, odbijale povećati svoj finansijski doprinos za ove škole te je prijemna taksa i školarina postala bitnim prihodom ovih škola i time je stekla opravdanost.

⁵¹ ABH, ZMF, 1910. br. 10187. (Prilog: Zemaljska vlada – Zajedničko ministarstvo finansija, 9. juli 1910). Godištima koja su upisala trgovačke škole starog tipa prije reforme se time htjelo omogućiti da završe svoje školovanje u okviru jednog sistema, a nije ih se uklapalo u novu šemu obrazovanja.

⁵² U Sarajevu i Tuzli se to desilo samo od sebe 1912. godine. Osoblje ovih škola je kao razlog nedostatka učenika u trećem godištu navelo činjenicu da su ove škole proglašene pripravnim školama za Trgovačku akademiju u Sarajevu. ABH, ZVS, 1912. š. 76-162/2. br. 255736. (Zemaljska vlada – Direkcija Trgovačke škole u Sarajevu, 24. novembar 1912).

⁵³ ABH, S. 1910-1911. XI-3. Zapisnik sjednice Budžetskog odbora održane 1. decembra 1910. U Bijeljini, Brčkom, Livnu, Travniku i Trebinju su ponovo otvorene reorganizirane trgovačke škole u školskoj 1910/11. godini.

djele predmeta po razredima te drugačije organizacije nastavne građe u ovim predmetima.⁵⁴ Zemaljski povjerenik za glavni grad Sarajevo je 29. oktobra 1912. podnio Zemaljskoj vladi Zapisnik vanredne sjednice, održane u Trgovačkoj školi u Sarajevu 24. oktobra, koja je razmatrala pitanje preinake nastavne osnove.⁵⁵ Za osoblje uključeno u nastavni proces bilo je ključno odgovoriti na početku na pitanje kome nova nastavna osnova treba da “udovolji”. Vrlo je važno istaći stav osoblja koje je smatralo da je način organizacije trgovačkih škola bio posve pogrešan. Naime, nastavni kadar je smatrao da trgovačke škole u Bosni i Hercegovini predstavljaju simbiozu dva dijametralno različita smjera: općeodgojnog i stručno-obrazovnog, jer su prva dva razreda podsjećala na građanske škole, a druga dva razreda na austrijske dvorazredne trgovačke škole.⁵⁶ Ovako uređene trgovačke škole nisu mogle odgovoriti svojoj zadaći ni kao građanske, ali ni kao niže trgovačke škole. Gradovima u Bosni i Hercegovini, a posebno Sarajevu kao trgovačkom centru, bila je potrebna jedna trgovačka škola koja bi služila za izobrazbu srednjeg trgovačkog staleža, pošto su krupni trgovci svoje interese mogli zadovoljiti preko Trgovačke akademije.⁵⁷ Direkcija Trgovačke škole u Sarajevu je podržala svoje nastavno osoblje u njegovim stavovima. Međutim, Zemaljskoj vladi nisu bili potrebni elaborati koji su za cilj imali valorizaciju trgovinskog obrazovanja u zemlji, nego je od Direkcije Trgovačke škole u Sarajevu tražila da se jednostavno pristupi realizaciji Naredbe od 8. oktobra 1912. godine i da se izradi nastavna osnova koja bi pratila trenutno uređenje i strukturu trgovačkih škola.⁵⁸ Nova Nastavna osnova je objavljena Naredbom Zemaljske vlade od 20. augusta 1913, br. 162.515.⁵⁹

Očigledno, reforma nije dala željene rezultate u svim mjestima u kojima su postojale trgovačke škole. U Bihaću, gdje je bila iznimno jako izražena tendencija mjesnog stanovništva da se tamo otvori jedna gimnazija, trgovačka škola i dalje nije bila dobro prihvaćena. Stoga je Zajedničko ministarstvo fi-

⁵⁴ ABH, ZVS, 1912. š. 76-162/2. br. 238015. (Zemaljska vlada – Direkcije svih trgovačkih škola, 8. oktobar 1912).

⁵⁵ ABH, ZVS, 1912. š. 76-162/2. br. 255736. (Zemaljska vlada – Direkcija Trgovačke škole u Sarajevu, 24. novembar 1912).

⁵⁶ Ovaj dio teksta u Zapisniku je podvučen s opaskom *Nein! Nein!* Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Sladović E. 1915. 157.

nansija donijelo odluku u aprilu 1911. da ukine trgovačku školu u Bihaću te da se tamo otvori niža gimnazija.⁶⁰

U Livnu je bila izražena želja da se postojeća trgovačka škola, koja nije nikada bila posebno popularna među domaćim stanovništvom, pretvori u nižu realnu gimnaziju. Hrvatski poslanici u Saboru su se, također, zalagali za ovu ideju.⁶¹ Zemaljska vlada je smatrala ovaj zahtjev opravdanim i planirala je početkom školske 1914/15. godine pokrenuti prvi razred niže realne gimnazije u Livnu. Zajedničko ministarstvo finansija se složilo s ovim planom.⁶²

Kada je aktualizirano pitanje otvaranja trgovačke akademije u Sarajevu, postavilo se pitanje položaja trgovačkih stručnih škola i opravdanosti njihova daljeg postojanja. Ipak, odustalo se od ukidanja ovih škola, ali su one doživjele izvjesne izmjene, kako u nastavnom planu gdje je napuštena tzv. metoda koncentričnih krugova i usvojena metoda naprednog rasporeda, tako i u organizacijskom smislu jer su bile reducirane na dva pripremna i dva stručna razreda.⁶³

⁶⁰ ABH, ZMF, 1912. br. 1151. (*Pro domo*, 10. mart 1912).

⁶¹ Dr. Uroš Krulj je otišao i korak dalje predlažući da se trgovačke škole ukinu i u drugim mjestima gdje su bile potrebne gimnazije, a ne samo u Livnu, navodeći kao glavni argument da trgovačke škole nemaju "nikakvu budućnost". ABH, S. 1910-1911. XI-3. Zapisnik V. sjednice Budžetskog odbora održane 22/9. novembra 1911. godine. I na narednoj sjednici je Krulj predlagao da se sve trgovačke škole pretvore u niže gimnazije i realke. Zapisnik sjednice Budžetskog odbora održane 23/11. novembra 1911. Šćepan Grđić je predlagao da se ove škole pretvore u obrtničke. Pitner nije bio daleko od slične ideje. U datom momentu nije mogao precizirati u kakvu vrstu zavoda bi se trgovačke škole trebale transformirati. Jedino je odbacivao prijedlog njihove preobrazbe u niže gimnazije i realke jer je to bilo povezano s velikim finansijskim troškovima. ABH, S. 1910-1911. XI-3. Zapisnik V. sjednice Budžetskog odbora održane 22/9. novembra 1911. godine.

⁶² ABH, ZMF, 1914. br. 3722. (U prilogu je dopis Zemaljske vlade od 11. marta 1914). Ovdje je neophodno uočiti promjenu evidentnu u stavu Zemaljske vlade o budućnosti trgovačkih škola. Dok je godinu ranije sumnjala u opravdanost njihova postojanja nakon što zaživi rad Trgovačke akademije u Sarajevu i čak se zalagala za ukidanje nekih trgovačkih škola, u ovom dopisu je izrazila mišljenje kako bi se trebalo stati s ukidanjem trgovačkih škola te kako bi trebalo pristupiti njihovom osnivanju u nekim drugim mjestima, gdje se za tim pokaže potreba. Također je istaknuto da povećanje broja srednjih škola ne bi smjelo biti na štetu onih škola koje ne pripremaju za akademski poziv, nego za praktičan život, kakve su trgovačka, obrtna i slične škole. Smatramo da je na promjenu stava Zemaljske vlade u pogledu statusa trgovačkih škola utjecao stav Zajedničkog ministarstva finansija da je preuranjeno razmišljati o tome kako će Trgovačka akademija postojanje trgovačkih škola učiniti neopravdanim te da će vrijeme pokazati u kojem će se pravcu situacija dalje razvijati.

⁶³ ABH, ZMF, 1913. br. 6395. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 7. juni

Usprkos provedenim reformama, izvještaji školskih inspektora nisu nudili svijetlu sliku o njihovom stanju. Izvještaji se uglavnom svode na konstatacije da školske zgrade nisu adekvatne za smještaj većeg broja učenika i da nedostaje prostora. I dalje je jako kritikovana nastava iz stranih jezika, a posebno njemačkog. Neki nastavnici su bili prozivani zbog svoje neinventivnosti, loše metodologije rada ili, jednostavno, nedovoljnog obrazovanja. U pojedinim slučajevima je Zemaljska vlada morala intervenirati kod direkcija određenih trgovačkih škola kako bi se nastavnom osoblju ukazalo na nedostatke koji su bili navedeni u izvještajima inspektora.⁶⁴

Moglo se čuti i mišljenje kako provedena reforma trgovačkih škola zapravo nije uspjela jer je na reformiranim zavodima bio ponovo uposlen stari nastavni kadar, kojemu je, osim nastave, bila povjerena i uprava trgovačkih stručnih škola, pa se zato razmišljalo i o njihovoj novoj reformi.⁶⁵

U novembru 1912. bio je objavljen Propis o ispitima za učiteljsko osposobljenje za više narodne škole i trgovačke škole u Bosni i Hercegovini. Ovim propisom bilo je predviđeno formiranje ispitnog povjerenstva, koje je trebala imenovati Zemaljska vlada na tri godine, a pred kojim su kandidati i kandidatkinje trebali polagati ispit kako bi dobili namještenje na spomenutim školama. Kandidati koji su željeli angažman na trgovačkim školama morali su polagati ispit iz općeobrazovnih i stručnih predmeta (npr. trgovačka korespondencija, trgovačka geografija ili historija, trgovačka aritmetika i sl). Propis je detaljno precizirao način na koji se moglo pristupiti ispitu, postupke provedene na ispitu, te takse koje su se za to trebale platiti.⁶⁶

1913). Zemaljska vlada je u svom dopisu upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija od 5. maja 1913, br. 67.939, izrazila mišljenje da treba zadržati trgovačke škole u Sarajevu, Mostaru, Tuzli, Brčkom i Trebinju, ali da bi one u Travniku, Livnu i Bijeljini trebalo ukinuti te umjesto njih osnovati škole drugačijeg tipa i namjene.

⁶⁴ ABH, ZMF. 1909. br. 6441. (Prilog: Izvještaj Zemaljske vlade o provedenom inspiciranju zavoda u mjesecu oktobru i novembru 1909) i ABH, ZMF. 1911. br. 9103. (Prilog: Zemaljska vlada šalje rezultate inspiciranja trgovačkih škola u Bihaću i Livnu, 1. juni 1911) i br. 9363. (Prilog: Zemaljska vlada šalje dopis glede rezultata inspiciranja trgovačkih škola u Travniku, Tuzli i Bijeljini, 27. maj 1911).

⁶⁵ ABH, ZMF. 1912. br. 12.572. (*Pro domo* bilješka. Dopis upućen Zemaljskoj vladi i Austrijskom ministarstvu za bogoštovlje i nastavu 29. augusta 1912).

⁶⁶ *Glasnik zakona i naredaba za BiH*, 1913. 1-9.

Usprkos svemu navedenom, pred Prvi svjetski rat su postojala mjesta u Bosni i Hercegovini čija je obrazovna struktura bila takva da bi se zadovoljili i otvaranjem jedne trgovačke škole.⁶⁷

Nakon što je izvršena prva reforma trgovačkih škola, u skladu s osnovnim intencijama Zemaljske vlade, da zemlja dobije trgovački kadar, ali i potencijalnu radnu snagu koja bi mogla biti iskorištena u različitim institucijama, situacija se nije značajno izmijenila. Zemaljskoj vladi su pristizale pritužbe, od strane nastavnog kadra uposlenog na trgovačkim školama, ali i od strane općinskih vlasti pojedinih mjesta u kojima su ovakve škole postojale, kako trgovačke škole nemaju određenu svrhu budući da se u njima paralelno forsiralo općeobrazovno i merkantilno usmjerenje. Problem nisu predstavljale škole u velikim trgovačkim centrima poput Sarajeva, Tuzle i Mostara, gdje su one preimenovane u stručne škole. Međutim, u drugim mjestima su trgovačke škole bile slabo posjećene i nisu ispunjavale očekivanja stanovništva. Kao problem se postavljao i konfesionalni momenat, jer je utvrđeno da je u njima izrazito mali broj muslimana. Usprkos svemu, Zemaljska vlada nije odustajala od ideje da trgovačke škole razvijaju dvostruku liniju nastavnog procesa, s općeobrazovnim, na jednoj, i merkantilnim predmetima na drugoj strani.

⁶⁷ ABH, S. 1911-1914. Spisi, XI-2. k. 5. Molba izaslanika gradskog vijeća u Sanskom Mostu – tačka 2, predana Zemaljskoj vladi u februaru 1914. godine. U martu 1914. je izaslanstvo iz grada Stoca podnijelo, odnosno ponovilo molbu od 26. juna 1912. godine, na koju, u međuvremenu, nikada nisu dobili odgovor, da se Trgovačka škola izmjesti iz Mostara u Stolac. Molba je pravdana činjenicom da su učenici u trgovačkoj školi pripremani, između ostalog, i za upis na Trgovačku akademiju, a jedna takva je bila otvorena u Sarajevu. Međutim, na Akademiju su se mogli upisati i absolventi četverogodišnjih gimnazija. Budući da je Mostar već imao gimnaziju, to se trgovačka škola mogla premjestiti u Stolac. U molbi je bio istaknut i problem teškog stjecanja srednjoškolske spreme za stanovnike Stoca i okoline (Stocu gravitirajući dijelovi nevesinjskog, bilečkog i ljubinskog kotara) te problem propadanja građanskog sloja kojemu je uprava poklanjala malo pažnje. ABH, S. 1911-1914. Spisi, XI-2. k. 5. U Zvorniku je još 1912. bila pokrenuta inicijativa da se otvori trgovačka škola. Zemaljska vlada nije bila sklona ovoj ideji budući da se radilo o općini s vrlo skromnim sredstvima za izdržavanje. Zemaljska vlada nije mijenjala stav, iako je Okružna oblast Tuzla bila spremna podržati prijedlog općine Zvornik, jer je bio primjetan trend upisivanja djece u škole preko granice, u Srbiju. Inicijativa je, ipak, bila aktuelna i pred izbijanje Prvog svjetskog rata, ali je ostala bez odgovora. ABH, ZVS. 1914. k. 207. šifra 76 204.

b. Pitanje reguliranja plata nastavnog osoblja trgovačkih škola

Uz reformu trgovačkih škola u početku se vezalo i pitanje reguliranja plata nastavnog osoblja uposlenog na ovim, kao i na djevojačkim školama. Zemaljska vlada je ovo pitanje smatrala bitnim, s obzirom na materijalni položaj nastavnog kadra u Bosni i Hercegovini, kao državnih činovnika. Prema tome, zalagala se da nove odredbe o reguliranju plata nastavnog osoblja trgovačkih i djevojačkih škola stupe na snagu 1. januara 1909. godine, neovisno o tome kada bi trebala zaživjeti reforma trgovačkih škola. Predlagala je podjelu nastavnog osoblja spomenutih zavoda u dvije kategorije, pri čemu bi uposlenici trgovačkih škola bili svrstani u I. kategoriju. To je podrazumijevalo platu od 1800 K za nastavnike i 2600 K za direktore škola. Međutim, na trgovačkim školama starog tipa bilo je aktivno 47 nastavnika, koji su mogli biti uzeti u razmatranje i za službu u reformiranim trgovačkim školama, pa je Zemaljska vlada bila u dilemi treba li svih 47 nastavnika ući u I. kategoriju ili bi, radi smanjenja troškova, i njih trebalo podijeliti u dvije kategorije prema godinama službe. Vlada je ponudila nekoliko mogućih šema po kojima bi plaće bile regulirane.⁶⁸ Na žalost, nismo pronašli odgovor Zajedničkog ministarstva finansija na ovaj Vladin prijedlog. Znamo da je on svakako bio odobren, ali Zemaljska vlada s tim u početku nije mogla učiniti ništa budući da se stavka plata morala naći u novom budžetu za Bosnu i Hercegovinu, koji nisu ratificirale obje Vlade Monarhije. Izgleda da je upravo pitanje plata nastavnog kadra odgodilo usvajanje budžeta.⁶⁹

Zemaljska vlada je 16. oktobra 1908. izdala Naredbu o uređenju plata učiteljskog osoblja u trgovačkim i djevojačkim višim narodnim školama. Navedenom Naredbom bila je određena osnovna plata učitelja od 2000 i direktora od 2800 K, uz određene doplatke i plaćanje stanarine.⁷⁰ Naredbom Zemaljske vlade o reorganizaciji trgovačkih škola (20. oktobar 1908.), naglašeno je da navedene škole nemaju karakter srednjih škola budući da su bile nominirane samo kao trgovačke, odnosno trgovačke stručne škole. Povodom spomenute naredbe oglasilo se nastavno osoblje uposleno na trgovačkim školama. Nastavnici su, u molbi upućenoj Zajedničkom ministarstvu finansija 21. no-

⁶⁸ ABH, ZMF. 1908. br. 4531. (Priložen je dopis Zemaljske vlade upućen Zajedničkom ministarstvu finansija od 6. aprila 1908, br. 1640 res.).

⁶⁹ ABH, ZMF. 1908. br. 8675. (Pismo Otta Paula upućeno Treščecu 15. jula 1908).

⁷⁰ *Glasnik zakona i naredaba za BiH*, 1908. 456-457.

vembra 1908. godine, izrazili svoju ogorčenost što su trgovačke škole izgubile karakter srednjih škola još 1898. te pozvalo dotično Ministarstvo da se nastavnom kadru trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini, bez iznimke, izjednače položaj, prava, plate i uopće sve što se tiče službe s onim statusom koji je uživalo nastavno osoblje austrijskih dvorazrednih trgovačkih škola koje su se vodile kao niže srednje škole.⁷¹ Na ovom polju nisu mogle biti učinjene neke značajnije izmjene⁷² budući da se o reguliranju plata već vijećalo i donesene odredbe s tim u vezi bile su usvojene.⁷³ Ipak, i u narednom periodu bilježimo inicijativu pojedinaca da se plate uposlenika trgovačkih škola reguliraju na nešto drugačiji način. Zemaljska vlada je u augustu 1913. prosljedila Zajedničkom ministarstvu finansija molbu direktora trgovačkih škola⁷⁴ da im se njihove plaće reguliraju prema istom principu kako je to bilo učinjeno za dvorazredne trgovačke škole (misli se u Austriji, op. a.). Zemaljska vlada je zauzela stav da ova molba nije zakonski utemeljena iz dva razloga: 1.) dvorazredne trgovačke škole u Austriji, također, nisu imale status viših gimnazija ili realki; 2.) da bi se osoba smatrala nastavnim kadrom srednjih škola, morala bi nakon završene srednje škole nastaviti studij na višoj školi i imati položen ispit nastavne sposobnosti za rad na srednjim školama (gimnazijama, realkama i trgovačkim akademijama). Kako podnosioci molbe nisu imali potrebne kvalifikacije, Zemaljska vlada je smatrala da njihova molba treba biti odbijena. Osim toga, slično je postupila i kod ranije molbe direktora trgovačke škole Bijelića.⁷⁵

⁷¹ ABH, ZMF. 1908. br. 16.529. Molba je bila sasvim opravdana ako se uzme u obzir bolji položaj koji je imalo nastavno osoblje uposleno na srednjim školama, ali budući da je karakter trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini već izvjesno vrijeme bio izmijenjen, postaje jasno da je molba bila izlišna.

⁷² ABH, ZMF. 1908. br. 16.529.

⁷³ Na osnovu reguliranja plata nastavnog osoblja trgovačkih škola, porastao je i budžet za 9 škola ovog tipa te je za 1909. godinu iznosio 266.970 K, što je bilo 42.249 K više u odnosu na prethodnu godinu. Od ove svote je skoro 35.000 K otpadalo na plate nastavnika trgovačkih škola, dok je ostatak sume bio potreban za uvođenje nekih nastavnih predmeta, kao što su mađarski jezik, stenografija i slično. ABH, ZMF. 1909. br. 4332. Saborski poslanik Todorović se zalagao za rješavanje pitanja plata osoblja uposlenog na trgovačkim školama, pa i za reorganizaciju postojećeg stanja. ABH, S. 1910-1911, XI-3. Zapisnik sjednice Budžetskog odbora održane 1. decembra 1910.

⁷⁴ Emil Franz, Đuro Ilić, Petar Miletić, Stojan Bijelić i Ferdinand Vrbančić.

⁷⁵ ABH, ZMF. 1913. br. 10.841. Zajedničko ministarstvo finansija je podržalo Zemaljsku vladu. Za predmete teorijske prirode je u trgovačkim školama moglo biti odgovorno samo na-

Savez učiteljskih društava narodnih osnovnih škola i Učiteljsko udruženje viših narodnih, trgovačkih i učiteljskih škola u Bosni i Hercegovini⁷⁶ podnijelo je 6. aprila 1914. Saboru molbu za reguliranje statusa zemaljskih činovnika. Ova udruženja su bila upoznata s činjenicom da je status zemaljskih činovnika trebao biti iznova reguliran od 1. jula 1914. godine. Međutim, izvan ovog pravnog reguliranja trebalo je izostati učiteljsko osoblje, koje je iz tog razloga i uputilo molbu na Sabor u nadi da će nova regulacija statusa zemaljskog činovništva obuhvatiti i ovu kategoriju budući da su i učitelji bili u zemaljskoj službi. Umolitelji su se bili osvrnuli i na Zakon od 29. marta 1913. godine, kojim su bili regulirani pravni odnosi i plate učiteljstva osnovnih i viših narodnih škola, istakavši da se učiteljskom sloju ovom zakonskom regulativom nije pružilo mnogo te da su neki činovnici s mnogo manje obrazovanja uživali bolji status, što je moglo voditi tome da se mladi potencijali ne posvećuju ubuduće učiteljskom pozivu, nego činovničkom zvanju.⁷⁷

Time je, bar u ovom periodu, bilo zaključeno pitanje reguliranja plata nastavnog kadra trgovačkih škola, iako sve uključene strane nisu bile podjednako zadovoljne konačnim ishodom. Nastavni kadar uposlen na trgovačkim školama nije mogao biti zadovoljan ni statusom trgovačkih škola, niti vlastitim statusom unutar krute hijerarhije činovničkog staleža kojem je pripadao.

---

stavno osoblje koje je steklo kvalifikacije u građanskim školama u Monarhiji. Nastavnici koji su držali merkantilnu grupu predmeta morali su imati završenu trgovačku akademiju ili neku drugu višu trgovačku školu u Monarhiji, te najmanje jednogodišnji praktični rad u banci ili birou. Pejanović Đ. 1953. 167. Prilikom inspekcije trgovačke škole u Brčkom 1907, inspektor Schäffer je posebno istakao izvjesnog Weiss-a, koji je u školi predavao merkantilne predmete, kao zamjena učitelju Metikoši, a koji je inače bio uposlenik Zemaljske banke. Međutim, bijeljinska trgovačka škola nije bila iste sreće s činovnicima, koji su mijenjali odsutne učitelje, zadužene za merkantilne predmete. Tamo je, između ostalih, odsutnog učitelja Schnautza mijenjao Đorđe Besarović, sin sarajevskog dogradonačelnika i, također, uposlenik Zemaljske banke. Za njega je inspektor izjavio da ovaj mladi čovjek za sve drugo valja, ali za učitelja merkantilnih predmeta nije. ABH, ZVS, 1907. k. 110. šifra 125-7. br. 77621.

⁷⁶ Konstituirajuća skupština ovog Udruženja održana je 22. novembra 1913. godine. Udruženje je djelovalo u Sarajevu, a predsjednik Upravnog odbora bio je Ljudevit Dvorniković. ABH, ZVS. 1914. k. 35. šifra 18-340. br. 58683.

⁷⁷ ABH, S. 1911-1914. Spisi, XI-2. k. 5.

c. Ostale izmjene uvedene u trgovačkim školama

U razdoblju reforme trgovačkog obrazovanja ispoljile su se tendencije i za nekim manjim izmjenama koje bi, vjerovalo se, unaprijedile nastavni proces na ovim školama. Jedna takva izmjena ticala se uvođenja ili intenziviranja već postojećih kurseva stranih jezika. Odmah nakon što se pristupilo reorganizaciji trgovačkih škola u septembru 1908, Zemaljska vlada je podnijela prijedlog Zajedničkom ministarstvu finansija da se u trgovačke stručne škole uvedu kursevi njemačkog i mađarskog jezika. Bilo je predviđeno da se uvedu 3 sata sedmično za ovu nastavu. U Sarajevu i Mostaru mogao je biti organiziran jedan kurs s obzirom na činjenicu da bi svi polaznici bili početnici, dok se u D. Tuzli predviđalo pokretanje dva kursa zbog velikog broja zainteresiranih kandidata. Za nastavno osoblje koje bi izvodilo nastavu na kursevima bili su predviđeni i određeni honorari. Zajedničko ministarstvo je podržalo ovu inicijativu Zemaljske vlade.⁷⁸ Otprilike u isto vrijeme je bio podnesen i prijedlog, s kojim se dotično Ministarstvo saglasilo, da se na Trgovačkoj stručnoj školi u Mostaru uvede i kurs talijanskog jezika kao neobligatorni predmet. Bilo je određeno da ovoj nastavi prisustvuju samo učenici stručnih razreda dva puta sedmično, ali je bila ostavljena i mogućnost da, ukoliko kurs pokaže pozitivne rezultate, s početkom školske 1910/1911. budu pokrenuta dva ovakva kursa – jedan za početnike i jedan za napredne učenike.⁷⁹ Naravno, i ovdje se nametalo pitanje honorara koje je trebalo dodijeliti nastavniciima zaduženim za ove kurseve. Iako je Zajedničko ministarstvo finansija često isticalo kako nastavni angažman na ovim kursevima jeste dijelom redovne službene dužnosti nastavnika, ipak se složilo sa Zemaljskom vladom da se treba razraditi šematizam honoriranja ovog kadra te je pozvalo Vladu da napravi Nacrt.⁸⁰

⁷⁸ ABH, ZMF. 1908. br. 11733. Jedino je naglašeno da se u slučaju gdje broj polaznika na kursu nije veći od 5, umjesto 3, održavaju 2 sata nastave sedmično.

⁷⁹ ABH, ZMF. 1908. br. 12268. (Prepiska Zemaljske vlade i Zajedničkog ministarstva finansija, septembar-oktobar 1908). Kurs mađarskog jezika je posmatran kao neobligatorni predmet, ali su prijavljeni polaznici ipak bili dužni redovno pohađati nastavu. To vidimo i na osnovu prijekora koji je Zemaljska vlada uputila Direkciji Trgovačke škole u Travniku, koja je dopustila pojedinim učenicima, bez prethodnog konsultiranja s Zemaljskom vladom, da istupe s ovog kursa. Zajedničko ministarstvo finansija je tražilo od Zemaljske vlade da iste upute koje je dala Direkciji Trgovačke škole u Travniku uputi direktijama i ostalih trgovačkih škola u zemlji. ABH, ZMF. 1910. br. 14904. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 30. oktobar 1910).

⁸⁰ ABH, ZMF. 1908. br. 16355. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 7. januar 1908).

Pored ovih, bilo je planirano i uvođenje kurseva za usavršavanje na polju trgovine koji su trebali biti organizirani u formi večernih škola. Ovi kursevi su mogli biti dvogodišnji ili trogodišnji, a služili su za usavršavanje lica koja su bila dijelom trgovačkog poslovanja, a da nisu stekla neko formalno obrazovanje. Takav kurs je od 1. novembra 1909. pokrenut na Trgovačkoj školi u Bijeljini, i trebao je trajati dvije godine, s tim da bi jedno godišće podrazumijevalo trajanje od 7 mjeseci, odnosno period od 1. oktobra do 30. aprila. Te godine je bilo prijavljeno 90 polaznika.⁸¹ Za one koji su se željeli usavršiti na polju zanatstva također su bili organizirani posebni kursevi pri trgovačkim školama. Takvi kursevi su u školskoj 1909/1910. godini održavani u trgovačkim školama u Sarajevu, Tuzli i Bijeljini. Ove kurseve su, pored zanatskih, pohađali i trgovački šegrti i pomoćnici u jednakom broju.⁸² Interesantan je i podatak da su sve tri konfesije bile podjednako zastupljene na ovim kursevima. Riješeno je bilo i pitanje honorara vezanih za njih. Honorari za nastavno osoblje koje je izvodilo nastavu na ovim kursevima na zanatskim školama bili su određeni analogno honorarima koje su primali nastavnici trgovačkih škola za izvođenje nastave na istim kursevima.⁸³

Posljednja novina uvedena na trgovačkim školama u ovom periodu ticala se mogućnosti da ih i djevojčice također pohađaju, ali ne samo u svojstvu privatnih učenica, što im nije davalo ravnopravan status u usporedbi s njihovim školskim kolegama, nego i u svojstvu redovnih učenica. Ovako napredan prijedlog je došao od Općinskog vijeća u Trebinju. Zemaljska vlada ga je zdušno pozdravila jer nije vidjela prepreke u izvođenju nastave s učenicima i učenicima u istom razredu. Protivnicima koedukacije, koji su navodili prvenstveno razloge moralne prirode zbog kojih je zajedničko školovanje dječaka i djevojčica bilo neprimjereno, Zemaljska vlada nije poklanjala puno pažnje jer je smatrala da se, uz potrebne pripreme, mogu izbjeći sve poteškoće ovog tipa. Koedukaciju je pozdravila kao pozitivnu promjenu, budući da bi ona u

⁸¹ ABH, ZMF. 1909. br. 14117. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 16. novembar 1909).

⁸² To ponovo potvrđuje praksu zapaženu u Bosni i Hercegovini da je u jednoj osobi često utjelovljen i trgovac i zanatlija, a nekada i poljoprivrednik.

⁸³ ABH, ZMF. 1912. br. 11571. (Interna bilješka glede honorara za obrtne kurseve za usavršavanje, 14. august 1912). Treba istaći da nisu svi nastavnici bili zadovoljni visinom isplaćenih honorara. Kao primjer navodimo Trgovačku školu u Brčkom. ABH, ZMF. 1912. br. 5187.

nastavni proces unijela element konkurencije između djevojčica i dječaka, što se u konačnici moglo dobro odraziti na kvalitet nastave.⁸⁴ Određena diskriminacija djevojčica je ipak bila prisutna: one su se mogle upisivati u trgovačke škole tek nakon upisa dječaka i to, naravno, samo u one razrede gdje je još ostalo slobodnog mjesta. Osim toga, upisivanje na trgovačke škole je trebalo biti omogućeno samo onim djevojčicama u čijem mjestu stanovanja nije postojala neka djevojačka škola. Podrazumijevalo se da su dječaci i djevojčice trebali sjediti odvojeno u školskim klupama.⁸⁵ Zajedničko ministarstvo finansija je u potpunosti podržalo ideju Zemaljske vlade, tako da su ubuduće i djevojčice, pod posebnim okolnostima, mogle pohađati trgovačke škole kao redovne učenice.

Dvije godine kasnije, činilo se da koedukacija ima svijetlu budućnost. Naime, u januaru 1912. bilo je upisano 15 djevojčica u I. pripremni razred Trgovačke škole u Trebinju, dok je početkom 1913. bilo upisano svega 7 u I. pripremni i četiri u II. razred. Prijem djevojčica u ostalim trgovačkim školama je bilježio bolje rezultate: početkom školske 1912/13. godine je u I. pripremni razred Trgovačke škole u Livnu bilo primljeno 17, u Travniku 18, a u Tuzli 34 djevojčice u svojstvu redovnih učenica. U Tuzli je zbog toga moralo biti osnovano paralelno odjeljenje jer je broj učenika u ovom razredu, s primljenim djevojčicama, porastao na 75. Na Trgovačkim školama u Brčkom i Bijeljini je zbog prostornih prilika ovih zavoda izostalo primanje djevojčica kao redovnih učenica. U Brčkom je bilo primljeno 30, a u Bijeljini 32 privatistkinje, i to tako da im je dodijeljeno, na račun Gradske općine, dnevno 3, a sedmično 18 časova privatne nastave. Tako je u 6 mjesta bilo primljeno 80 redovnih i 62 privatne učenice (ukupno 142). Budući da su iskustva vezana za disciplinu i studijski napredak učenica bila označena kao zadovoljavajuća, to se došlo do zaključka kako mogućnost data djevojčicama da pohađaju trgovačke škole kao redovne učenice treba i dalje biti opcija.⁸⁶

Okružnicom Zemaljske vlade, br. 7270 iz 1914. godine, bilo je odlučeno da se trgovačke i više djevojačke narodne škole direktno podrede V. odjeljenju

⁸⁴ ABH, ZMF. 1911. br. 18300. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 18. decembar 1911).

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ ABH, ZMF. 1913. br. 3063. (Prilog: Zemaljska vlada – Zajedničko ministarstvo finansija, 3. mart 1913).

Zemaljske vlade. To je u praksi značilo da su direkcije ovih škola sve personalne i stručne izvještaje trebale slati direktno Zemaljskoj vladi, a ne službenim putem. Administrativno-ekonomski izvještaji su se i dalje trebali slati preko političkih organa koji su bili podređeni Zemaljskoj vladi (okružne, odnosno kotarske oblasti).⁸⁷

Insistiranje na usavršavanju u stranim jezicima, uvođenje večernjih kurseva, te omogućavanje ženskoj populaciji da se školuje na trgovačkim školama u zemlji, mjere su koje, svakako, treba istaći kao pozitivne novine i prakse. One su navještavale progres koji nije nužno mogao biti koristan samo trgovačkim školama i obrazovanju općenito, nego bi u daljoj perspektivi unaprijedio i općedruštvena kretanja.

Trgovačke akademije

Unapređenje trgovine i prometa, kao i jačanje krupnog trgovačkog sloja, koje je uzelo maha od sredine 19. stoljeća, osjetilo se i na polju obrazovanja iz oblasti trgovine. U Monarhiji je upravo trgovački lobi bio zadužen za pokretanje ideje o osnivanju viših škola (tzv. trgovačkih akademija) na kojima bi se stjecalo obrazovanje vezano za trgovinu. Prag je dobio svoju Trgovačku akademiju već 1856, a Beč dvije godine kasnije, za što je najviše bio zaslužan krupni trgovac Friedrich Schey. Akademija je u početku imala tri razreda, ali je od 1901. uveden i četvrti razred. Beč je 1905. godine dobio još jednu akademiju: *Neue Wiener Handelsakademie*, a dvije godine kasnije je i ženama bilo omogućeno više trgovinsko obrazovanje.⁸⁸

Trend otvaranja trgovačkih akademija u balkanskim zemljama se proširio početkom 20. stoljeća. Tako je Srbija svoju Trgovačku akademiju dobila početkom 1900. godine.⁸⁹ Crna Gora nije poklanjala posebnu pažnju otvaranju trgovačkih škola općenito, tako da je u razmatranom periodu izostalo i osnivanje ovakve institucije u ovoj zemlji.⁹⁰

⁸⁷ ABH, ZVS. 1914. k. 206. šifra 76-1. br. 34987.

⁸⁸ Tremel F. 1973. 385; Mentschl J. 1973. 260; Matis H. 1973. 35.

⁸⁹ Ćunković S. 1971. 182.

⁹⁰ Delibašić R. 1980.

a. Osnivanje Trgovačke akademije u Sarajevu

Na konferenciji održanoj kod Zemaljske vlade u Sarajevu, u julu 1906. godine, koja je razmatrala pitanje reforme trgovačkog obrazovanja, referent Schäffer je iznio stav da bi bilo potrebno u Bosni i Hercegovini osnovati višu trgovačku školu, odnosno akademiju, koja bi postojeće obrazovanje vezano za trgovinu podigla na jedan viši nivo.

Iako su svi prisutni direktori srednjih škola mahom podržali ovu ideju, predstavnik Zajedničkog ministarstva finansija, Thalloczy, s rezervom je prihvatio izneseni stav te izrazio mišljenje da je još prerano govoriti o osnivanju trgovačke akademije.⁹¹ Zemaljska vlada, iako zabrinuta zbog učinka koji bi postojanje trgovačke akademije moglo imati na postojeće stručne trgovačke škole u zemlji, na koncu je ipak, na inicijativu novoosnovane Trgovačke i obrtne komore za Bosnu i Hercegovinu,⁹² pokrenula projekat osnivanja trgovačke akademije. Treba istaći činjenicu da je na ovaj korak Vladu ponukalo i stanje u reformiranim trgovačkim školama, za koje je, na kraju, ocijenjeno da ne odgovaraju svrsi te da su oni koji završe ove škole još uvijek djeca koja nisu sposobna za posao nego bi trebali razmišljati o nastavku obrazovanja.⁹³

U početku nije bilo jasno koji je grad trebalo izabrati kao mjesto gdje će institucija ovakvog tipa biti otvorena i čije će postojanje biti opravdano. Čini se da je u početku bilo više onih koji su zagovarali ideju da se trgovačka akademija otvori u Mostaru, "jer je tamo najbolje tlo za realni život".⁹⁴ Osim toga, postojali su i razlozi finansijske prirode koji su govorili u prilog tome da se za ovaj projekat izabere upravo Mostar.⁹⁵ Na koncu, ipak je prevagnula ideja da

⁹¹ ABH, ZMF. 1910. br. 6325. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 19. maj 1910). Protokol konferencije priložen na kraju predmeta.

⁹² Madžar B. 1972-1973. 224. Komora je imala, u kasnijem periodu, najveći broj stipendista na akademiji. Papić M. 1972. 139.

⁹³ ABH, S. 1910-1911. XI-3. Zapisnik sa sjednice Budžetskog odbora održane 23/11. novembra 1911.

⁹⁴ ABH, S. 1910-1911. XI-3. Zapisnik sa sjednice Budžetskog odbora održane 22/9. novembra 1911. Ovaj stav je iznio dr. Mazzi.

⁹⁵ Saborski poslanik Mehmedbašić se zalagao da akademija bude otvorena u Mostaru, a Šerif Arnautović ga je podržao u prijedlogu jer bi mostarska općina podnijela polovinu troškova za izgradnju ovog Zavoda. Petar Kočić je, također, smatrao da Zemaljska vlada ne treba crpiti svoje finansije na ovakvim i sličnim projektima, nego bi ih trebala ulagati u osnivanje i otvaranje osnovnih škola, dok bi brigu o trgovačkim akademijama trebala prepustiti novčanim zavodima

se trgovačka akademija gradi u Sarajevu, koje je predstavljalo centar zemlje, te s obzirom na činjenicu da je Bosna imala više stanovništva nego Hercegovina.

O mogućnosti realizacije ovog plana Zemaljska vlada je pisala Zajedničkom ministarstvu finansija u maju 1911. godine, da bi u julu mjesecu podnijela ekspertizu o organizacijskom statutu buduće akademije, koju je izradila Komora. Budući da je odgovor izostao jedno duže vrijeme, Zemaljska vlada je u dopisu od 30. juna 1912, br. 153.103, zatražila donošenje hitne odluke o ovom pitanju, kako bi se moglo pristupiti potrebnim pripremama za osnivanje spomenutog zavoda. Zajedničko ministarstvo finansija dalo je dopuštenje da se u Sarajevu početkom školske 1912/1913. otvori trgovačka akademija.⁹⁶

Prije nego je zavod trebao biti zvanično otvoren, bilo je potrebno imenovati njegova upravitelja i pronaći adekvatan nastavni kadar. Zemaljska vlada se u početku opredijelila za Ferdinanda Vrbančića, kojeg je i predložila Zajedničkom ministarstvu finansija kao budućeg profesora i upravitelja trgovačke akademije u Sarajevu, prvenstveno radi njegova dvadesetogodišnjeg iskustva u praktičnom radu, i bez obzira na činjenicu da nije imao formalno obrazovanje iz njemačkog i srpsko-hrvatskog jezika.⁹⁷ Zajedničko ministarstvo finansija se negativno očitovalo po pitanju postavljenog prijedloga zbog činjenice da Ferdinand Vrbančić nije imao potrebne kvalifikacije kako bi predavao na trgovačkoj akademiji te nije imao ni potrebno obrazovanje iz tzv. modernih jezika. Ministarstvo je izrazilo bojazan da bi postavljanje takvog čovjeka na čelo jedne vrlo važne institucija kakva je akademija, njoj u startu dalo negativan publicitet i time zapečatilo njenu sudbinu.⁹⁸ Zemaljska vlada je

---

koji bi od njih i imali najviše koristi. ABH, S. 1910-1911. XI-3. Zapisnik sa sjednice budžetskog odbora održane 23/11. novembra 1911.

⁹⁶ ABH, ZMF. 1912. br. 9942. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 16. juli 1912). Istovremeno je odobreno reduciranje trgovačkih stručnih škola u Sarajevu i D. Tuzli na četiri, umjesto dosadašnjih pet razreda, tj. tri stručna su svedena na dva razreda.

⁹⁷ ABH, ZMF. 1912. br. 12.572. (*Pro domo* bilješka. Dopis upućen Zemaljskoj vladi i Austrijskom ministarstvu za bogoštovlje i nastavu 29. augusta 1912). Pored njega, predložen je za suplenta na Akademiji Arthur Kallus iz Češke, koji je poznavao nekoliko jezika, te kao njegova eventualna zamjena izvjesni Rubčić iz Gospića. Treba istaći i to da je Ferdinand Vrbančić bio izdavač i urednik časopisa “Trgovačka knjižnica”, koji je izlazio od oktobra 1899. do februara 1902. godine. To je bio prvi list koji se stručno bavio pojedinim pitanjima iz oblasti trgovine. Kruševac T. 1978. 302.

⁹⁸ ABH, ZMF. 1912. br. 12.572. Također je istaknuto kako se, u slučaju da se ne može naći pogodna osoba, može uzeti u razmatranje postavljanje jednog nastavnika sa srednje škole, koji je

početkom septembra iste godine putem telegrama podnijela novi prijedlog da se na mjesto privremenog upravitelja trgovačke akademije u Sarajevu postavi Stevan Žakula, slavista i historičar. Budući da je on bio ocijenjen kao izvrstan nastavnik i odgajatelj te s obzirom na činjenicu da je radio na Višoj gimnaziji u Tuzli, Zajedničko ministarstvo finansija je odobrilo ovaj prijedlog.⁹⁹ Bilo je i drugih kandidata zainteresiranih za ovu poziciju.¹⁰⁰

Vrlo značajno je bilo i pitanje spomenutog Statuta trgovačke akademije, koji je već ranije bio predložen Zajedničkom ministarstvu finansija. Prema preporuci dotičnog Ministarstva, Statut je trebalo doraditi. Dilema se javila kod oblika organizacije trgovačke akademije u Sarajevu. Naime, u Austriji su postojale dvije vrste akademija: čiste četverogodišnje akademije i tzv. kompromisni zavodi. Razlika između ova dva tipa akademija je počivala na tome da je u slučaju prvih upis u I. razred bio obavezan za sve apsolvante nižih srednjih škola, dok je kod kompromisnih zavoda bolje kvalificiranim apsolvantima bila ostavljena mogućnost da zaobiđu pripremnu godinu. Ministarstvo je na osnovu nastavnog plana zaključilo da bi trgovačka akademija u Sarajevu spadala u kompromisni tip, iako je u Austriji postojala tendencija da se ovaj tip akademija napusti.¹⁰¹

---

kvalificiran za moderne jezike, kao privremenog upravitelja Trgovačke akademije. Istovremeno je Zajedničko ministarstvo finansija uputilo dopis na C.-kr. ministarstvo bogoštovlja i nastave u Beču s instrukcijom da se pozove Kallus, ukoliko je zainteresiran da radi u Bosni i Hercegovini, da se prijavi kod Zemaljske vlade do 15. septembra kako bi bio imenovan na odgovarajuće mjesto. Dopis je upućen i kr. mađ. predsjedniku Vlade s upitom za više informacija o političkom i moralnom držanju Ivana Rubičića iz Gospića.

⁹⁹ ABH, ZMF. 1912. br. 13.232. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 11. septembar 1912). Nedugo nakon toga je odobren transfer Davida Korenića, profesora realke u Banja Luci, na Trgovačku akademiju. ABH, ZMF. 1912. br. 13.680. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 11. septembar 1912).

¹⁰⁰ ABH, ZMF. 1912. br. 16952. (Zajedničko ministarstvo finansija – Austrijsko Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu, 17. decembar 1912). Riječ je o Franzu Emilu, koji je podnio molbu na prezidij Zemaljske vlade krajem 1912. godine da bude imenovan za upravitelja Trgovačke akademije, smatrajući da ima sve potrebne kvalifikacije, te budući da je od 1887. aktivan kao nastavnik, a kasnije i direktor u trgovačkim školama u Mostaru i Sarajevu. Zemaljska vlada je tražila mišljenje Zajedničkog ministarstva finansija o tome ima li ovaj kandidat zaista potrebne kvalifikacije za navedeno mjesto. Kako ni ovo Ministarstvo nije imalo više informacija, zatražilo je mišljenje C.-kr. ministarstva za bogoštovlje i nastavu u Beču. Ishod ove prepiske nam nije poznat.

¹⁰¹ ABH, ZMF. 1912. br. 13859. (*Pro domo* i dopis na Zemaljsku vladu, 30. novembar 1912). Ukupni fond nastavnih sati sedmično je iznosio 33, a bilo je predviđeno i plaćanje školarine od 50 K po semestru, odnosno 100 K godišnje.

U Statutu je najviše bio sporan član 10, alineja 2, kojim je bilo predviđeno da se na akademiju mogu upisati i takvi učenici u čijoj je svjedodžbi bila zabilježena nedovoljna ocjena iz klasičnih jezika te iz geometrijskog računanja. Zajedničko ministarstvo je upozorilo Zemaljsku vladu da se ovakva odredba kod učenika koji se nalaze u opisanoj situaciji može provesti samo ako je u svjedodžbu unesena primjedba “zreo za dalje”. Bez unesene opaske smatralo se da učenik nije apsolvirao IV. razred i nije nikako moglo biti u interesu akademije da prima takve učenike. Bila je zatražena izmjena alineje 2. u članu 10. predočenog Statuta za trgovačku akademiju u Sarajevu.¹⁰² Načelno prihvatanje Statuta i Nastavnog plana ove Akademije značilo je da ona može početi s radom 1. oktobra 1912. godine, a nešto kasnije je Zavod trebao dobiti i svoju zgradu.¹⁰³ Krajem školske 1913/1914. godine u I. i II. razredu bilo je 170 redovnih učenika i 21 privatist.¹⁰⁴

Strahovanje Zemaljske vlade, da bi zavod koji bi nudio trgovačko obrazovanje na višem nivou mogao ugroziti poziciju trgovačkih stručnih škola, pokazalo se kao neopravdano. Trgovačka škola i trgovačka akademija su pred Prvi svjetski rat bile dobro posjećene, a ratna dešavanja su morala negativno utjecati na stanje u ovim školama.

b. Plan osnivanja Trgovačke akademije u Mostaru

Gradsko zastupstvo u Mostaru je još na sjednici od 22. septembra 1904. donijelo odluku da se Zemaljskoj vladi predloži preobrazba mostarske trgovačke škole u trgovačku akademiju. Međutim, Zemaljska vlada nikada nije odgovorila na ovaj prijedlog. Nakon što se počelo pričati o mogućoj refor-

¹⁰² ABH, ZMF. 1912. br. 13859. Nastavni plan za Trgovačku akademiju u Sarajevu je modificiran početkom 1914. godine. Novina je bila uvođenje talijanskog jezika i predmeta koji se ticao poznavanja prilika na Balkanu. Zajedničko ministarstvo finansija je odobrilo uvedene novine. ABH, ZMF. 1914. br. 7415. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 5. juni 1914). Iste godine se desila još jedna promjena: na mjesto direktora Akademije je, poslije Stevana Žakule, imenovan Anton Pihler. Papić M. 1972. 140.

¹⁰³ Zemaljska vlada je 30. oktobra 1913. objavila Zakon o gradnji zgrada za nastavu, koji je odobrio i Sabor, a koji je predviđao, između ostalog, i gradnju jedne zgrade za Trgovačku akademiju i Trgovačku školu u Sarajevu. Rok dat za gradnju ovih zgrada je iznosio 6 godina. *Glasnik zakona i naredaba za BiH*, 1913. 417. Budući da rok gradnje izlazi izvan perioda koji se ovdje razmatra, nismo našli podatke o tome je li Trgovačka akademija uistinu dobila svoju zgradu. S obzirom na izbijanje Prvog svjetskog rata, vjerujemo da projekat nije realiziran.

¹⁰⁴ Ćurić H. 1983. 298.

mi trgovačkih škola u zemlji, gradsko zastupstvo je ponovilo svoj prijedlog Zemaljskoj vladi 12. septembra 1907. godine. Prijedlog da Mostar dobije trgovačku akademiju su gradonačelnik Hadžiomerović i vijećnici Komadina i Pekušić pravdali sljedećim: Mostar je “glavni grad Hercegovine i drugi grad u ovim zemljama”; Mostar je centar trgovine u Hercegovini; ukoliko bi se tu otvorila trgovačka akademija, pohađali bi je čak i učenici iz Dalmacije; apsolventi postojeće trgovačke škole “ne mogu služiti prosto za ništa”; roditelji nemaju novaca slati djecu na školovanje vani, a oni i koji bi mogli, plaše se (posebno muslimani iz vjerskih razloga).¹⁰⁵ Iako je općina Mostar bila spremna omogućiti prostor za trgovačku akademiju i godišnji paušal kojim bi pomagala rad ovog zavoda, već tada je preovladavalo mišljenje da Sarajevu treba dati prednost u tom smislu, dok o dva ista zavoda u zemlji, u Sarajevu i Mostaru, nije moglo biti govora, jer bi došlo do hiperprodukcije trgovačkog kadra.¹⁰⁶

Nova prilika za pregovore je stvorena tek kroz nekoliko godina. U julu 1913. povedeni su intenzivniji pregovori između Zemaljske vlade i predstavnika Gradske općine u Mostaru, gradonačelnikom Mujom Komadinom te dogradonačelnicima Šolom i Smoljanom, o osnivanju trgovačke akademije u Mostaru.¹⁰⁷ Zemaljska vlada je u početku predlagala osnivanje šestorazredne trgovačke škole u Mostaru, ali su pregovarači ispred Gradske općine Mostar jednoglasno odbili ovu ponudu, predlažući istovremeno da se u Mostaru osnuje “pola” trgovačke akademije, odnosno samo dva razreda, i da se to učini još u toku tekuće godine. Općina je izrazila spremnost da besplatno ustupi polovinu zemljišta za gradnju zgrade buduće akademije te da sufinansira rad ove institucije sa 4.100 K. Do momenta dok akademija ne bude imala svoju vlastitu zgradu, općina je bila spremna uzeti u najam neku pogodnu zgradu na dvije godine.¹⁰⁸ Zemaljska vlada je podržala prijedlog Općine da se otvori

¹⁰⁵ Gotovo svi su upisivali gimnaziju (čak i 30 muslimana) iako su bili svjesni da je neće završiti “jer svi nemogu biti advokati ni liečnici ni činovnici, dok međjutim u veliko trebamo potpuno trgovački obrazovanu mladež, a te nemamo zbog manjkanja višeg trgovačkog zavoda, što je od ogromne štete trgovini, od koje jedino živimo (...)”. ABH, ZVS. 1907. k. 110. šifra 125-13. br. 172392.

¹⁰⁶ ABH, ZVS. 1907. k. 110. šifra 125-13. br. 172392.

¹⁰⁷ Inicijativa da se otvori trgovačka akademija u Mostaru potekla je od Gradskog poglavarstva Mostar, koje je prijedlog izložilo Saboru još 1911. godine. Papić M. 1972. 138.

¹⁰⁸ ABH, ZMF. 1913. br. 9362. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 19. juli 1913).

jedna dvorazredna trgovačka akademija u Mostaru, ali je smatrala da, uslijed finansijskih razloga, plan ne može biti realiziran u školskoj 1913/1914. godini nego da treba biti prolongiran za sljedeću školsku godinu. Bilo je istaknuto i kako bi apsolvenci akademije u Mostaru mogli preći na treći razred Trgovačke akademije u Sarajevu. Zajedničko ministarstvo finansija je odobrilo ovaj prijedlog ističući kako bi se posebna pažnja na ovoj instituciji trebala posvetiti nastavi koja se ticala trgovačkog prometa s Dalmacijom, Balkanom i Levantom te odgovarajućim jezicima.¹⁰⁹

U maju 1914. godine bio je završen i podnesen na odobrenje Nastavni plan za trgovačku akademiju u Mostaru. On je bio urađen prema onome koji je vrijedio za Trgovačku akademiju u Sarajevu, s ostavljenom mogućnosti prelaska apsolvencata akademije u Mostaru na onu u Sarajevu i to bez polaganja dodatnih ispita. Posebna pažnja bila je posvećena talijanskom jeziku koji je označen kao “relativno obligatoran”, a ostavljena je bila i mogućnost uvođenja predmeta *Balkankunde* te pokretanja nastave iz nekih jezika kao što su albanski i savremeni grčki. Zajedničko ministarstvo finansija je početkom juna odobrilo Nastavni plan za trgovačku akademiju u Mostaru i pozvalo Zemaljsku vladu da poduzme potrebne pripreme kako bi ovaj zavod počeo s radom u septembru iste godine.¹¹⁰ Zajedničko ministarstvo finansija je odobrilo da se u Nacrt budžeta za 1914/1915. godinu uvrsti suma od 12.000 K za održavanje Trgovačke akademije u Mostaru, s tim što se za održavanje ovog zavoda računalo na općinska sredstva.¹¹¹ Iako je sve bilo poduzeto za otvaranje ove značajne institucije u Mostaru, trgovačka akademija tamo nikada nije otvorena.¹¹² Pretpostavljamo da je Sarajevski atentat i izbijanje Prvog svjetskog rata potisnulo u drugi plan realizaciju ovog projekta.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ ABH, ZMF. 1914. br. 7415. (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 5. juni 1914).

¹¹¹ ABH, ZVS. 1914. k. 296. šifra 76-13. br. 9362 (Dopis koji je Zajedničko ministarstvo finansija uputilo Zemaljskoj vladi još 19. jula 1913).

¹¹² Papić M. 1972. 138.

Zaključak

Austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini je težila – i to je evidentno odmah nakon izvršene okupacije – podići ekonomski život okupiranog područja na viši nivo od onoga koji je bio zatečen. Na polju trgovinskog zakonodavstva su, iako je prvobitno bilo odlučeno da se zadrže već postojeći osmanski zakoni u prvim godinama nakon okupacije, vrlo brzo poduzeti značajni koraci kako bi modaliteti trgovine bili jasno definirani. Pored vrlo žive zakonodavne djelatnosti, austrougarska uprava je i na druge načine nastojala unaprijediti trgovački život okupiranog područja. U tom smislu se radilo i na otvaranju trgovačkih škola u zemlji. Taj trend je počeo sredinom 80-ih godina, a okončan je sredinom 90-ih godina 19. stoljeća. Rezultat tog djelovanja je nastanak deset trgovačkih škola u zemlji. Pred Prvi svjetski rat otvorena je Trgovačka akademija u Sarajevu, a bilo je u planu i otvaranje Trgovačke akademije u Mostaru.

Međutim, praksa je pokazala da uprava, koja je i podsticala stvaranje trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini, za razliku od ostatka Monarhije, gdje su to uglavnom radili privredni krugovi, nije imala, bar u početku, jasnu viziju o tome u kojem pravcu bi se ovakve škole trebale razvijati i kakav bi trebao biti njihov status unutar obrazovnog sistema, ali i u društvu općenito. Stoga su trgovačke škole u dva navrata i reformirane. Vremenom je Zemaljska vlada iskristalizirala stav kako je u trgovačkim školama neophodno insistiranje na nastavi koja bi se kretala tragom dva pravca: općeobrazovnog i stručno-trgovačkog. Navedenoj ideji se suprotstavljalo Zajedničko ministarstvo finansija, ali i nastavno osoblje trgovačkih škola. Zemaljska vlada je smatrala da trgovačke škole mogu producirati i trgovački, ali i jednu vrstu činovničkog kadra, dok su drugi insistirali na tome da se trgovačke škole, prije svega moraju fokusirati na struku. Ideja Zemaljske vlade je, da je bila realizirana do kraja, mogla imati dalekosežnije posljedice i utjecaj na bosanskohercegovačko društvo. Ona upućuje na to da je Zemaljska vlada nastupala strateški, s jasnom idejom čime bi ulaganje u razvijanje trgovačkih škola moglo rezultirati.

Na koncu se izlaz tražio u formiranju trgovačkih akademija, koje su mogle i trebale ponuditi kvalitetnije obrazovanje. Početak Prvog svjetskog rata je zaustavio rad uprave na ovom polju. Iako smatramo da je intencija Zemaljske vlade da putem trgovačkih škola unaprijedi trgovinu Bosne i Hercegovine bile u osnovi pozitivna, rezultati njenog rada su bili gotovo poražavajući: većina

ovih škola je životarila, a jedino su centri poput Sarajeva i Mostara imali stvarnu potrebu za zavodima ovog tipa. Možda odgovor na ovu situaciju možemo tražiti u okolnosti da je Monarhija okupirala agrarno područje, u kojem se osjećao tek dašak modernizacije i koje nije moglo u kratkom vremenskom periodu odgovoriti surovim pravilim kapitalističke ekonomije, te je i izrastanje modernog trgovačkog sloja, domaćih snaga s kapitalom, svjesnih izazova modernog doba, predstavljalo spor i dugotrajan proces.¹¹³

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a. Neobjavljeni izvori

Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Sarajevo

- Zajedničko ministarstvo finansija (ZMF), opći spisi
- Zemaljska vlada (ZVS), opći spisi
- Sabor (S)

b. Objavljeni izvori

- Izvještaji o upravi Bosne i Hercegovine 1906-1914.
- Zbornik/glasnik zakona i naredaba 1881-1914.
- Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini, sastavio J. U. Eugen Sladović, Sarajevo 1915.

c. Štampa

- *Školski vjesnik*

---

¹¹³ To je odlično istakao Stevan Žakula, direktor Trgovačke akademije u Sarajevu, u govoru održanom povodom otvaranja navedenog zavoda. Tada je naglasio da se Akademija otvara: "(...) u doba kada ispred naših očiju iščezava lagano naš stereotipni ćepenak i kada se aršin lagano zamjenjuje metrom (...)". Madžar B. 1972-1973. 225.

- *Službeni dodatak Školskog vjesnika*
- *Trgovačko-zanatlijski glasnik za Bosnu i Hercegovinu*

LITERATURA

- Ćunković S. 1971. *Školstvo i prosveta u Srbiji u XIX veku*. Beograd: Pedagoški muzej u Beogradu.
- Ćurić H. 1983. *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Delibašić R. 1980. *Razvoj školstva i pedagoške misli u Crnoj Gori 1830-1918*. Titograd: Republički zavod za unapređenje školstva.
- Demarin M. 1978. *Hrvatsko školstvo u Istri*. Zagreb: Hrvatski školski muzej u Zagrebu.
- Džaja S. M. 2002. *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878-1918). Inteligencija između tradicije i ideologije*. Mostar-Zagreb: Ziral.
- Hitchins K. 1980. "Die Rumänen". u: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd. 3. Die Völker des Reiches*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 585-625.
- Katus L. 1980. "Die Magyaren". u: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd. 3. Die Völker des Reiches*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 410-488.
- Kemura I. 1986. *Uloga "Gajreta" u društvenom životu muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Kruševac T. 1960. *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878-1918*. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva.
- Kruševac T. 1978. *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Madžar B. 1972/73. "Djelovanje Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu od osnivanja 1909. do kraja austrougarske uprave". u: *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, godina XII-XIII*. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine. 201-238.
- Matis H. 1973. "Leitlinien der österreichischen Wirtschaftspolitik". u: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd. 1. Die wirtschaftliche Entwicklung*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 29-64.
- Mentschl J. 1973. "Das österreichische Unternehmertum". u: *Die Habsburger-*

- monarchie 1848-1918. Bd. 1. Die wirtschaftliche Entwicklung.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 250-274.
- Papić M. 1966. *Stazama prosvjete i kulture.* Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
  - Papić M. 1972. *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918).* Sarajevo: Veselin Masleša.
  - Papić M. 1987. “Školstvo u Bosni i Hercegovini (1878-1918)”. u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, knj. II, ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka, Posebna izdanja LXXIX/17.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
  - Papić M. 1987.a. *Učitelji u kulturnoj i političkoj istoriji Bosne i Hercegovine.* Sarajevo: Svjetlost.
  - Pejanović Đ. 1953. *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini od početka do 1941.* Sarajevo: Svjetlost.
  - Schmid F. 1914. *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Oesterreich-Ungarn.* Leipzig:
  - Stachel P. 1999. “Das Österreichische Bildungssystem zwischen 1749 und 1918”. u: *Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften. Bd.1: Historischer Kontext, wissenschaftssoziologische Befunde und methodologische Voraussetzungen.* Wien: Passagen. 115-146. Preuzeto sa: <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/PStachel2.pdf>
  - Švoger V. 2012. “O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj”. u: *Povijesni prilozi, br. 42.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest. 309-328.
  - Tremel F. 1073. “Der Binnenhandel und seine Organisation. Der Fremdenverkehr”. u: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd. 1, Die wirtschaftliche Entwicklung.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 369-396.
  - Urbanitsch P. 1980. “Die Deutschen in Österreich. Statistisch-deskriptiver Überblick”. u: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd. 3, Die Völker des Reiches.* Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 33-153.
  - Ullrich E. 1899. *Povijest svjetske trgovine srednjega vijeka za više trgovačke škole.* Zagreb.

Summary

AUSTRO-HUNGARIAN TRADE POLICY AND EDUCATION: TRADE SCHOOLS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1878-1914)

The Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina strived, and this was evident immediately after the executed occupation, to raise the economic life of the occupied area to a higher level than the one found. In the field of trade legislature, even though it was primarily decided to maintain the already existing Ottoman laws during the first years after the occupation, very soon significant moves were made in order to clearly define trade modalities. Along with the very vivid legislative activity, the Austro-Hungarian administration tended to improve the trade life of the occupied area also in other ways. With this aim, they initiated the opening of trade schools in the country. This trend started in the mid 1880-ies and was completed in the mid 1890-ies. The result of these activities was the establishment of ten trade schools in the country. Before the First World War, a Trade academy was opened in Sarajevo and an opening of the Trade academy in Mostar was planned.

However, this practice has shown that the administration which encouraged the opening of trade schools in Bosnia and Herzegovina, compared to the rest of the Monarchy, where this was mainly done by economic circles, did not have, at least in the beginning, a clear vision neither about the direction that these schools should develop nor their status within the educational system and society in general. Therefore, the trade schools were twice reformed. In due time the Provincial government crystallized its standpoint that in the trade schools it should be insisted on teachings based on the two principles: general- education and professional-trade. The mentioned idea was opposed by the Common ministry of finances, but also by the teachers of the trade schools. The Provincial government considered that trade schools could produce traders but also a kind of a clerical staff whereas others insisted that first of all the trade schools had to focus on the profession. The idea of the Provincial government, if it was completely conducted, could have had far-reaching consequences and impact on the Bosnian-Herzegovinian society. It indicates that the Provincial government acted strategically with a clear idea of what the investment in the development of trade schools might result with.

In the end, the solution was found in the establishment of trade academies which could and should have offered a good quality education. The beginning of the First World War stopped the activities of the administration in this field. Even though it is considered that the intention of the Provincial government to improve the trade of Bosnia and Herzegovina via trade schools was positive, the results of its activities were almost devastating: the majority of these schools made ends meet, but only centres such as Sarajevo and Mostar had a real need for such institutes. The answer to this situation might be sought in the circumstance that the Monarchy occupied agrarian areas, which relatively recently felt the wave of modernisation and which could not have responded to harsh rules of capitalist economy in a short period of time, therefore the establishment of a modern merchant class, domestic forces with capital, conscious of all the challenges of the modern age, represented a slow and long process.

Key words: education, trade policy, trade schools, trade academy, Austrian-Hungarian period, Bosnia and Herzegovina